

Лариса Варзацька
Галина Зроль
Любов Шильцова

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2026

УДК 811.161.2(075)
В 18

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026, № 111)

Підручник створено за Типовою освітньою програмою,
розробленою під керівництвом О. Я. Савченко

Варзацька Л. О.

В 18 Українська мова : підручник для 4 кл. закладів загальн. середн. освіти : / Л. О. Варзацька, Г. Є. Зроль, Л. М. Шильцова. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2026. — 96 с. : іл.

ISBN 978-966-10-9213-5

Зміст підручника відповідає Державному стандарту початкової освіти та Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Я. Савченко.

Запропоновано різноманітні завдання, що допоможуть учителям навчати дітей відповідно до їхніх здібностей і можливостей, а учням та ученицям — здійснювати самоконтроль, удосконалюватись і розвиватись.

Змістове наповнення підручника забезпечить сприятливі умови для збагачення активного словника й мовленнєвого розвитку дітей.

Для учнів та учениць 4 класу.

УДК 811.161.2(075)

Охороняється законом про авторське право. Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.

Завантажуйте безкоштовний інтерактивний додаток,
використовуючи детальну інструкцію, за посиланням:

<https://edodatok.com/9213-5/>

ISBN 978-966-10-9213-5

© Л. О. Варзацька, Т. О. Трохименко, 2024
© Навчальна книга – Богдан, виключна ліцензія
на видання, оригінал-макет, 2026

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу,
і народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

Умовні позначення

— досліджуємо	— запам'ятовуємо
— дискутуємо	— працюємо творчо
— пишемо каліграфічно	— виконуємо завдання; відповідаємо на запитання
— працюємо в парах, групах	— словникова робота
— використовуємо інтернет-джерела	— домашнє завдання

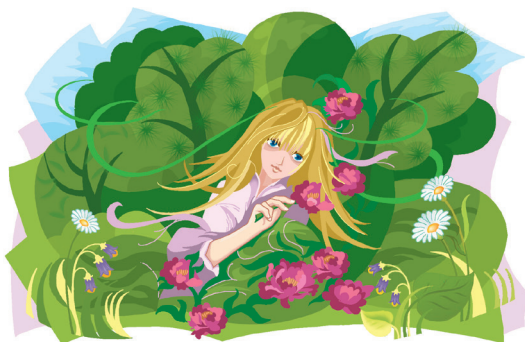
МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу

**Мова — це серце народу:
гине мова — гине народ**

Іван Огієнко

1. Розгляньте малюнок і виразно прочитайте вірш.

Рідна мова, зелена діброво!
Чую пісню твою запашну.
Ти квітнеш пелюстками слова.
Я — листочок в твоєму саду.

Петро Перебийніс

2. 1 група — перебудуйте третє речення в спонукальнє з окличною інтонацією; 2 група — побудуйте графічну модель останнього речення, вписуючи до неї службові слова.

2. 1. Спиши буквосполучення. Зі складів утвори та запиши слова.

Сл св во сло ве ва

2. Спиши прислів'я. Поясни, як ти розумієш його зміст.

Слово до слова — зложиться мова.

- 3. 1. Прочитайте поетичні рядки. Випишіть слова, які вживаються у повсякденному мовленні.

Є на землі такі слова,
що не старіють: буря й вітер,
вода і сонце, і трава...
Лиш там, де вже душа німа,
словам тим одгуку нема!

Максим Рильський

2. Доповніть ряд виписаних слів власними прикладами.

- 4. Прочитайте слова. Обговоріть, чи вживаються вони тепер у мовленні. Як називають такі слова? Доберіть до них із довідки сучасні відповідники та запишіть слова парами.

Корогва, крам, уста, рать, стольний град, врата, спудеї, піїти, свита.

Слова для довідки: губи, військо, прапор, товар, ворота, столиця, поети, плащ, студенти.

 Ая

тепер

- 5. 1. Прочитайте і запам'ятайте правила чемності.

Куди б ви не прийшли: у школу, в гості, в установу — вітайтеся першими. Якщо ви йдете зі старшими і вони вітаються з кимось, ви маєте вітатися також.

Неабияке значення має тон розмови. Хіба можна вітати людину з незадоволенням, похмурим виразом на обличчі?

Умійте вислухати інших не перебиваючи. Важливо також вчасно й доречно підтримати розмову.

- 2. Складіть діалоги та розіграйте ситуації: *1 група* — хто вітається першим, якщо зустрілися молодший і старший, хлопчик і дівчинка; *2 група* — у яких випадках замість «Добрий день!» можна говорити «Привіт!».

- QR 3. Знайдіть в інтернет-джерелах прислів'я про чемність. Запишіть одне з них (на вибір).

6. 1. Прочитай вірш. Які слова ввічливості в ньому вжито? Чи можна ці слова вимовляти незадоволено, з помурим обличчям?

Сію дитині в серденько ласку.
Сійся-родися, ніжне «будь ласка»,
вдячне «спасибі», «вибач» тремтливе, —
слово у серці, як зернятко в ниві.

Варвара Гринько

2. Знайди у вірші спонукальне речення. З якою метою його вжито? Як на письмі виокремлюють звертання? Як кажуть про людину, яка вживає слова ввічливості?

Ая

будь ласка

до побачення

7. 1. Спиши. У кожній групі слів знайди і підкресли «зайве» слово. Обґрунтуй свій вибір.

- Глас, звук, голос, шум, шепіт.
- Область, місто, район, повіт, селище.
- Кліпмейкер, продюсер, бізнес-леді, дизайнер, кравчиня.

2. Пригадай, у яких творах української літератури вживаються наведені старі слова.

Завдання і запитання для повторення

1. Яке значення має мова в житті народу?
2. Наведи приклади п'яти старих слів і п'яти нових. У яких творах вони трапляються?
3. Що таке культура спілкування?
4. Назви ознаки культури усного та писемного мовлення.

ТЕКСТ

§ 2. Заголовок. Найважливіші в тексті слова

Я поцілую мальву у щоку

Ліна Костенко

8. 1. Прочитайте вірш. Який настрій викликає цей твір?

Айстри задумані, квіти останнії,
осені пізньої сльози багряннії...
Сумно шепочеться вітер над вами,
і обмиває вас небо дощами.

Володимир Сосюра

2. Обговоріть, за якою ознакою добирають заголовок до твору. Доберіть до вірша заголовок.

Заголовок передає те найважливіше, що змальовано на картині або в тексті.

Зрозуміти найважливіше допомагають запитання: *Про що розповідається у творі? Чого навчає твір?*

9. 1. Яка твоя найулюбленіша квітка? Придивися до неї. Що особливе в її кольорі, формі? Послухай «голос» своєї улюблениці. Уяви себе цією квіткою. Спробуй визначити її характер.

10. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

зо зу цм нельь зрм м км

2. Довідайся з інтернет-джерел, чому ці рослини отримали такі назви.

3. Спиши речення.

Я поцілую мальву у щоку.

Ліна Костенко

11.

1. Прочитайте оповідання. Якими словами змальовано пишні барви мальв? До яких частин мови належать ці слова?

Палахкотять біля вікон животрепетним вогнем розвихрені мальви. Шугають червоними язиками багаття під самісіньку стріху. Так і гляди, від їхнього полум'я загориться хата!

Ніхто не знає, коли й хто посадив їх на сонячному причілку. Мати кажуть, що ті рожі посадила колись давним-давно ще бабуся в свої дівочі літа.

За Іваном Цюпою

2. Доведіть, що це оповідання є текстом.
3. Доберіть до тексту заголовки: *1 група* — який допомагає зрозуміти, про що розповідається у творі; *2 група* — який спонукає задуматися, чого навчає твір.
4. Спишіть ту частину оповідання, у якій описано вогненні барви мальв.

12.

1. Спиши текст, вибираючи з дужок потрібні слова.

Людам мальва відома здавна. Ще древні греки та римляни цінували й розводили (мальву, цю квітку). Тільки для них мальва була не квіткою, а лікарською рослиною і... салатом. З її молодих листочків (вони, греки, люди) готували смачні, корисні для здоров'я салати. Вони й назвали (її, квітку, рослину) мальвою (*За Аллою Коваль*).

2. Про що ти дізнався/дізналася з тексту?

3. Порівняй тексти про мальви (вправа 11 і вправа 12). Який із них художньо описує квіти, а який — подає точні наукові відомості?
4. Добери заголовок до тексту.

§ 3. Тема і основна думка тексту

Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

13.

1. Прослухайте вірш та музику, яка зображає вітер. З якою інтонацією потрібно читати першу строфу? А другу? Чому ви так думаєте?

Вітер має тисячі рук,
ними він розгладжує луг,
з кручі різко кинеться вниз,
розкуйовджує верболіз.
От би мати рук, як той вітер!
Всі на світі сльози б я вітер...

Тетяна Майданович

2. Доберіть до вірша заголовок.
3. Пригадайте, що таке тема й основна думка тексту.

У тексті про когось або про щось розповідається, доводиться якась думка чи описується предмет (явище). Це **тема тексту**.

Текст створюється з певною метою. Це його **основна думка**.

Зрозуміти основну думку допомагають запитання:
Чого навчає текст? Що в ньому засуджується?

14.

1. Із поданих складів утвори і запиши слова.

чий жість бай ду ність

2. Утвори від записаних слів прикметники чоловічого та жіночого роду.

15.

1. Спиши приказки. Про кого так кажуть?

1) Моя хата скраю. 2) А там хоч трава не росте.

2. Чи легко жити серед байдужих людей? Чи можна від них дочекатися допомоги, співчуття, поради, підтримки? Чи розділить така людина твою радість, твоє горе?
3. Розкажи, хто до тебе завжди чуйний, уважний, хвилюється за тебе, вболіває, тішиться із твоїх радощів і успіхів.

16. 1. Розгляньте малюнок і прочитайте оповідання.

НАШ ТАТО ОДУЖАВ

Зустріла Катруся на подвір'ї двох своїх однокласників і поділилася радістю:

— Наш тато одужав.

Петро й Гриць подивилися на Катрусю, знизали плечима і, нічого не сказавши, побігли ганяти м'яч. Катруся підійшла до дівчаток.

— Наш тато одужав, — сказала вона й засяяла на радощах.

Одна з них — Ніна — здивовано спитала:

— Ну то й що?..

Катруся відчула, як до горла підкотилася грудка, і їй стало важко дихати. Вона відійшла до самотньої тополі та гірко заплакала.

За Василем Сухомлинським

2. Визначте тему й основну думку оповідання. Скільки абзаців у тексті? Яку роль вони виконують?

3. Обговоріть, як ви розумієте значення вислову «до горла підкотилася грудка».

4. Що ж так образило Катрусю? Чому вона гірко заплакала? Запишіть відповіді на запитання кількома реченнями.

17. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Коли діти дізналися, що Оля від'їжджає в інше місто назавжди, то дуже засмутилися. Вчителька запропонувала провести дівчинку і щось їй подарувати та побажати.

Діти намалювали сонце, що означає щастя; квітку соняха — радість, двох лелек — дружбу, бджолу — працьовитість. А один хлопчик зобразив метелика і пояснив, що він уособлює красу.

Повертаючись додому з вокзалу, діти запитали у вчительки:

— А уроки сьогодні будуть?

— У нас сьогодні був найважливіший урок, — відповіла вчителька.

2. Скільки абзаців у тексті? Спиши абзац, у якому розповідається про те, чого бажали діти Олі.

3. Що можна сказати про учнів та учениць класу? Чому вчителька назвала цю подію найважливішим уроком?

§ 4. Будова тексту

Ростуть опеньки у тумані серед сосонок і беріз

Ліна Костенко

18. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Гречка в полі, жито в полі,
а ось тут у глушині
виростають парасолі —
хоч маленькі, та смачні.

Микола Петренко

2. Які слова допомогли тобі здогадатися, що в загадці описано гриби? До яких частин мови належать ці слова?
3. Якому слову загадки відповідає подана звукова модель?

— 0 | — 0 | — — 0̇ | = 0 =

19.

1. Із поданих буквосполучень утвори і запиши слово.

pid pe de vi zo ki

2. Чому ці гриби отримали таку назву?
3. Розглянь малюнок і спиши речення. Установи зв'язок слів у ньому.

Ростуть опеньки у тумані
серед сосонок і беріз.

Ліна Костенко

4. Чи можна цей образний вислів Ліни Костенко використати як заголовок до малюнка? Чому?

20.

1. Прочитай уривок із казки.

Виткнувся із землі маслячок. Ніжка товстенька.
Брунатний капелюшок на самі вуха насунутий, щоб
ніхто не знайшов.

— З днем народження! — ласкаво привіталася травичка і розсунула стеблинки, місцем поступилася.

А гілка осики зронила кілька листочків, щоб ніхто не помітив (*За Олегом Буценом*).

2. Знайди в казці опис маслючка. Вислов припущення, яку вдачу мав маслючок. Чому ти так думаєш? Які риси зовнішності грибка переконують нас у цьому?

21.

1. Прочитайте текст. Знайдіть слова, що описують грибний струмочок. Яку картину ви уявили?

ГРИБНИЙ СТРУМОЧОК

Хто бував у горах в грибну пору, напевно, бачив цю дивовижу: гриби ланцюжком, один за одним, спускаються вниз по схилу, ніби грибний струмок пливе. Струмочок? А може, тут і криється розгадка?

У горах так: пройде злива — і помчать шумні, швидкі потоки. Такий потік розміє грибницю і заріє її шматки по дорозі в землю. Спаде вода — і від струмка й сліду не буде. А грибниця залишиться, проросте грибами. От вам і грибний струмочок.

За Андрієм Сахаровим

2. Запишіть відповідь на запитання кількома реченнями.

1 група. Яку дивовижу можна побачити в горах у грибну пору?

2 група. Як утворюються грибні струмочки в горах?

3 група. Чому грибні місця в горах називають грибними струмочками?

3. Який тип тексту — розповідь, опис чи міркування — потрібно використати в кожному з випадків? Доведіть свою думку.

22.

Пригадай, як будують тексти (розповідь, опис, міркування, есе). За потреби користуйся таблицею (с. 14).

ЯК БУДУЮТЬ ТЕКСТИ

	Розповідь Що сталось?	Опис Який? Яка? Яке?	Міркування Чому?	Есе
Зачин	Час і місце події.	Загальне враження чи уявлення про предмет (явище).	Твердження, яке потрібно довести.	Довільна побудова; висловлення власних переживань, думок і вражень.
Основна частина	Розгортання події.	Ознаки предмета (явища).	Доведення.	
Кінцівка	Завершення події.	Висновок.	Висновок.	

- 23.** 1. Виразно прочитай уривок з оповідання. Скільки в ньому абзаців? Яку роль вони виконують у тексті?

В ДОЛАХ

Стоїть ліс. З дерев: берези, черемхи, дубини.

Восени опадає листя, жовкне і шелестить. Грає при світлі різними барвами, іноді місцями жаріє проти сонця, мов саме полум'я.

Між ними одна сосна, все зеленіє.

— Чого зеленієш? — накинулися дерева одного разу на неї. — Ми всі восени жовкнемо і скидаємо листя, а ти одна хочеш відзначитися в лісі?..

За Ольгою Кобилянською

2. Продовж текст-розповідь. Як могли б розгортатися події?

восені́

3. Доповни і запиши речення (за вибором).

1 варіант. Восени листя жовтіє тому, що...

2 варіант. Восени листя опадає тому, що...

§ 5. Про одне і те ж по-різному

**Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі**

Леся Українка

24. 1. Прочитай і відгадай загадку.

Вибігла із джерела і лугами, та полями,
та дрімучими лісами — аж до моря допливла.

2. Визнач, скільки в загадці іменників, прикметників, дієслів. Чому іменників найбільше? Яку картину змальовують іменники в нашій уяві?

3. Знайди на карті річку, яка протікає у твоїй місцевості. Простеж шлях цієї річки від джерела до моря чи озера.

25. Із поданих складів утвори і запиши слова. Як можна згрупувати ці слова?

рі о чка зе мо ро ре

26. 1. Прочитай поетичні рядки. Запиши їх із пам'яті.

Річка плине, берег рвучи,
далі, далі попід кручі.

Леся Українка

2. Прислухайся до звучання вірша. Які звуки часто повторюються? Яке враження допомагають створити?

27. 1. Прочитайте і спишіть уривок із порівняльного опису. Як його можна закінчити? Які прикметники-антоніми для цього слід ужити?

РІВНИННІ ТА ГІРСЬКІ РІЧКИ

Рівнинні річки тихоплавні. Вони не долають перешкод, а обминають їх. Поверхня річок спокійна. Вода в них прозора.

Гірські ріки...

Слова для довідки: бурхливі, швидкоплинні; стрімка, шалена, могутня; каламутна.

2. Допишіть текст, скориставшись словами для довідки. За потреби звертайтеся до поданої нижче таблиці.

ЯК БУДУЮТЬ ПОРІВНЯЛЬНИЙ ОПИС

Зачин	Ставлять завдання, як відрізнити подібні між собою предмети (явища).	
Основна частина	<i>Перший спосіб</i>	<i>Другий спосіб</i>
	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують одночасно.	Відмінні ознаки предметів (чи явищ) описують послідовно: спочатку — одного, потім — другого і т. д.

3. Порівняйте вірш Лесі Українки та побудований вами порівняльний опис. У якому з текстів річку описано образно? Який текст можна помістити в довідник, підручник «Я досліджую світ»? Чому?

З огляду на умови спілкування, говоримо про одне й те саме по-різному: точно описуємо предмет (явище) або живописно, образно малюємо його.

28. 1. Розглянь малюнок і прочитай тексти.

1) Річка Прут бере початок у Карпатах. Має гірський характер. Довжина — близько тисячі кілометрів.

2) Попід поважно задумані гори, поміж килими гаїв, лугів, левад срібною стрічкою в'ється Прут. Пливе широко, розмашисто, журливо шепотить водами, неначе оповідає горам і рівнинам якусь одвічну казку.

За Петром Козланюком

Ая

кілометр

2. Що спільного в цих текстах? Чим вони відрізняються?
3. Яка мета першого висловлювання?
4. Яка картина постає в уяві, коли читаєш другий текст? Знайди в цьому творі слова, які допомагають «почути» й «побачити» гірську річку.
5. Спиши текст, який тобі більше сподобався.

29.

1. Прочитай і спиши народні порівняння.
  - ◆ Тиха, як вода в криниці.
  - ◆ Пропав, як камінь у воді.
2. Про кого так кажуть? Поясни, чому ти так вважаєш.

Ріка заснула в берегах

Ліна Костенко

30.

1. Прочитай поетичні рядки. Яким настроєм вони пройняті? Які почуття пробуджують?

Осінь брами свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

Ліна Костенко

2. Запиши вірш із пам'яті. Підкресли в цьому реченні головні члени.

- 31.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи можна ці слова назвати спорідненими? Чому?

de za per ti re

2. Спиши речення.

Ріка заснула в берегах...

Ліна Костенко

- 32.** 1. Поспостерігаймо за нашою річкою. Чи готується вона до зими? Як саме?

Ми були біля річки навесні, влітку, ранньої осені. Які зміни ви помітили на річці тепер? Якою стала вербичка? Кому дарує свої листочки? Чи змінилися зелені водорості? Яким став берег? Де поділися рибки, жабки, раки? Де тепер птахи? Куди поховалися комашки?

Що робитиме річка взимку? Хто її змусить заснути?

2. Обговоріть, що сталося б з усіма мешканцями річки, якби вона не вкривалася взимку кригою.

влітку

улітку

взимку

узимку

- 33.** 1. Прочитай і порівняй тексти. Визнач їх типи.

1) Біля річки в мене є улюблене місце. Там росте вербичка, яку ми посадили разом із дідусем.

Одного весняного ранку дідусь приніс маленький саджанець. Ми вирішили посадити його на березі річки. Дідусь викопав ямку і опустив у неї вербичку, а я закидав коріння землею. Потім ми щедро полили деревце.

Наша вербичка привітно шелестить листям і дарує всім гарний настрій.

2) Велику користь державі приносять юні охоронці річок. Облік водойм, вивчення їх флори і фауни, порятунк молоді риби, патрулювання в районах рік та озер, спостереження за ростом і розвитком риб та інших мешканців водойм — ось далеко не повний перелік їхніх справ.

2. Виконай завдання на вибір.

- До першого тексту добери і запиши заголовок.
- Передай зміст другого тексту одним реченням. Запиши його.

держава

34.

1. Прочитай. Поміркуй, як допомогти забрудненій річці.

2. Доповни і запиши віршовані рядки, скориставшись словами для довідки. Добери до вірша заголовок.

Порятунку ... ріка,
бо не дбає байдужа ... .
Річко-..., постривай,
підрости нам трішечки ... .

Ми очистим твої ... —
стане нам і ..., й снаги.
Будеш ти блищати, як ...,
всім даруючи втіху й ... .

Слова для довідки: рука, річечко, благає, береги, скло, завзяття, дай, тепло.

Завдання і запитання для повторення

1. З яких частин складається текст?
2. Що таке тема й основна думка тексту?
3. Які є типи текстів? Чим вони подібні і чим відрізняються?
4. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

РЕЧЕННЯ

§ 6. Види речень

Мені наснився тихий сад

Василь Стус

35. 1. Розглянь ілюстрацію і прочитай вірш.

В сизому тумані,
в сині димовій —
яблука рум'яні,
груші медові.
Вміє одаряти
сотнями дарів
осінь, щедра мати,
всіх трудівників!

Максим Рильський

2. Скільки речень у вірші? Які ці речення за метою висловлювання?

3. Постав запитання до кожного речення. Який розділовий знак треба ставити в кінці питального речення? Яке слово потрібно вимовляти з більшою силою голосу?

4. Виконай завдання на вибір.

- Перебудуй перше речення в окличне і запиши. Як його потрібно прочитати?
- Перебудуй друге речення в спонукальне з окличною інтонацією. Запиши. Виразно прочитай це речення.

36.

1. Попрацюйте з таблицею. Доберіть і запишіть відсутні речення.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличні	Окличні
Розповідні (про щось розповідається або повідомляється)	Осінь вміє одаряти сотнями дарів.	
Питальні (про щось запитується)		Чи вміє осінь одаряти сотнями дарів?!
Спонукальні (висловлюється спонукання до дії: прохання, порада, застереження, заборона, заклик, наказ тощо)		

2. З якою метою ми вживаємо розповідні речення? питальні речення? спонукальні речення?

3. Прочитайте парами неокличні та окличні речення. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?

4. Складіть за таблицею власні речення. Запишіть їх.

37. 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Яке серед цих слів є «зайвим»? Чому?

сад са ник дом дів

2. Спиши поетичні рядки.

Мені наснився тихий сад,
роса, спориш на стежці.

Василь Стус

38. 1. Прочитай текст. Як ти розумієш вислів «викохав садок»?

Дядько Роман викохав садок. І в садку в нього справжні дива! На одній гілці яблуко сніжно-біле. А на сусідній — золотисте або зовсім червонощоке. Визирають яблука з-поміж листя, сміються до сонця, наливаються, спіють.

За Олесем Гончарем

2. Придумай і запиши декілька запитань до першого речення.
3. Визнач головні члени в останньому реченні. Скільки в ньому присудків? Яке враження створюється завдяки вживанню декількох дієслів-присудків? Перебудуй це речення в спонукальне і запиши.

39. 1. Прочитай уривок із тексту.

ЯБЛУКО І СВІТАНОК

Малий Мишко часто приходив до свого дідуся Корнія. Пригощав дідусь онука смачними яблуками, грушами, медом.

Та Мишко не міг відірвати очей від великого білого яблука, що виросло аж на вершечку однієї яблуні.

— Дідусю, любий, дозволь мені зірвати он те яблуко!

— Ні, — відповів дідусь, — це яблуко належить тому, хто прийде в сад на світанку і попрацює годинку... (За Василем Сухомлинським).

2. Яким ти уявляєш дідуса Корнія? А Мишка?

3. Подумай, яку кінцівку може мати цей твір.

4. Випиши з тексту розповідне і спонукальне речення.

§ 7. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні

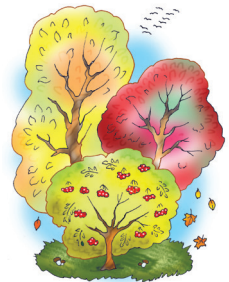
Барви осіннього лісу

40.

1. Прочитай вірш Катрусі — твоєї ровесниці. Які почуття він пробуджує?

Осінь мрійна, осінь мила
все багрянцем притрусила.
І сама — в барвистім листі,
ще й калиновім намисті...

2. Які іменники та зв'язані з ними за змістом прикметники змальовують пишні шати осені? Які поетичні рядки, казкові історії навіяла тобі золота осінь?

3. Пригадай, які члени речення називають головними. Випиши головні члени із першого речення.

41.

1. Спиши слова та прислів'я.

кетями багрянцем намисто

Жовтень ходить по краю та птахів виганяє із гаю.

2. Установи зв'язок слів у реченні. Скільки в ньому присудків? Як голосом і на письмі передати інтонацію перелічення?

3. На які питання відповідають другорядні члени речення? З якими словами вони зв'язані?

42.
QR

1. Виразно прочитай твір твого ровесника Олега в музичному супроводі.

Скрізь, куди не глянь, — золото, золото.

І так тихо...

Тільки інколи налетить вітер, зірве з дерева листочки. І закружляють вони в повітрі, наче метелики. А листочку так не хочеться з дерева падати! Він аж почервонів з печалі.

Деякі листочки скручуються в дудочку. І коли обережно розгорнути такий листочок, усередині в ньому тремтить кришталева росинка!

?

2. Як змалювали осінь композитор і юний письменник — образно чи точно? Обґрунтуй свою думку.
3. Постав запитання до кожної частини тексту. Спиши третій абзац і встанови зв'язок слів у першому реченні.

43.

1. Розгляньте букет осінніх листочків. Знайдіть якнайбільше відтінків червоного кольору. Покажіть пурпурові, багряні, вишневі, бордові листочки. Придивіться, як пломеніють червоні кольори в осінньому золоті.

2. Складіть художній опис за поданим початком.
Яких тільки барв немає в осінньому лісі!..

44. 1. Прочитай речення. Пошир його другорядними членами, використовуючи подану нижче схему.

Листочки кружляють.

..., ..., ... ————— = = = ...

2. Запиши поширене речення. Підкресли в ньому головні та другорядні члени.

45. 1. Із кожної групи слів склади і запиши речення.

- Верба, священним, деревом, є;
- в, піснях, оспівується, вона, і, народних, згадується, у, легендах, переказах;
- вербу, тримають, освячену, образами, за;
- букети, котиків, з, вербових, є, найкращим, для, подарунком, рідних, знайомих, та.

2. Прочитай утворений текст. Добери і запиши до нього заголовок.
3. Підкресли головні та другорядні члени в другому реченні.

§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення

Вийся, віночку, гладко...

З народного

46. 1. Прочитай народну пісню в музичному супроводі. Правопис яких слів треба пояснити?

Йдуть дівоньки у садочок,
зів'ють собі віночок
з рутоньки, з м'ятоньки,
з хрещатого барвіночку,
з запашного василечку.

2. Спиши речення і підкресли в ньому головні члени. Скільки в цьому реченні присудків? Який другорядний член пояснює присудок *зів'ють* і відповідає на питання *що*? Які другорядні члени речення відповідають на питання *з чого*?

47. 1. Спиши слова. Яке слово в цьому ряду «зайве»?

в'ють в'яжуть зав'яжуть

2. Спиши поетичні рядки.

Заквітчай голову дівочу
лілеями та тим рясним
червоним маком...

Тарас Шевченко

3. Досліді, які слова відповідають на одне й те саме питання і відносяться до одного слова.

Члени речення, які відповідають на те саме питання і відносяться до одного слова в реченні, називають **однорідними членами речення**.

Якщо однорідні члени речення вимовляють з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними потрібно ставити кому.

48. 1. Прочитай речення. Чим вони відрізняються?

• Дівчата збирають квіти.

• Дівчата збирають волошки, чорнобривці, барвінок.

2. Спиши речення з переліченням. Скільки другорядних членів у цьому реченні? На яке питання вони відповідають і до якого слова відносяться?

49. 1. Прочитайте і порівняйте речення. Чим вони подібні? Чим відрізняються?

- Ходять дівчатка по садочку, в'ють собі віночки.
  - Ходять Оксанка, Марися, Наталя по садочку, в'ють собі віночки.
2. Спишіть обидва речення. Підкресліть однорідні члени. Якими членами речення вони виступають?

Однорідними членами можуть бути підмети, присудки і другорядні члени речення.

50. 1. Прочитай текст.

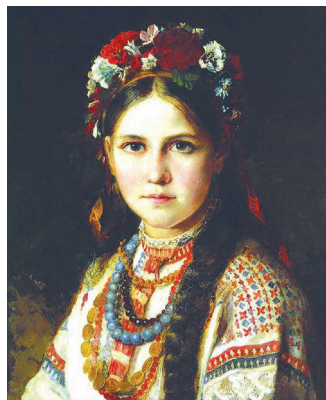
ВИЙСЯ, ВІНОЧКУ, ГЛАДКО...

Найкращою оздобою голови дівчини є вінок. Наші дівчата плетуть вінки з маку, синіх волошок, чорнобривців, дикої рожі...

У плетенні вінків в Україні досягнуто не меншого мистецтва, як у вишитті, тканні та мережанні.

Дівчата майстерно добирають і комбінують барву, форму квітів у вінку, щоб до лиця було...

За Олексою Воропаєм

Микола Рачков.
«Дівчина-українка»

2. У яких видах творчості українки досягли високої майстерності?
3. Знайди і випиши речення з однорідними головними членами. Якими членами речення вони виступають?
4. Поясни правопис виділених слів. Побудуй звукову модель слова *ВИШИТТЯ*.

51. 1. Прочитай речення. Побудуй до кожного з них схему.

- Маки пломеніють цвітом.
- Маки пломеніють червоним, сизим, білим цвітом.

2. Як потрібно читати речення з переліченням? Назви в ньому однорідні другорядні члени. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?
3. Пошир друге речення однорідними підметами і запиши його. Усно встанови зв'язок слів у цьому реченні.

§ 9. Поєднання однорідних членів речення сполучниками

По хрещатий барвінок...

З народного

- 52.** 1. Прочитайте рядки з народної весільної пісні.

БАРВІНКОВИЙ ВІНОК

Ой що ж там по нових сінях палає?
На молоденькій з барвінку вінок сяє.

2. Яким настроєм пройнята пісня? З якою метою в ній ужито виділені слова? До якої частини мови вони належать? Визначте їх час та число.

- 53.** 1. Прочитай. Із поданих складів утвори і запиши слова.

в е м я н і с і с і м ь ч ю

2. Які це слова? Познач у них корінь.
3. Спиши речення. Поясни вживання розділових знаків.
Зелений барвінок є символом нев'янучого кохання, безсмертя.

54.

1. Прочитай текст. Які взаємини між рідними й близькими утворює народний звичай — плетіння весільних вінків?

ВЕСІЛЬНІ ВІНКИ

Напередодні весілля дівчата сходяться до хати молодої, співають пісень, виплітають весільні вінки.

Пристапаючи до плетення вінка для молодої, дружки хором випрошують благословення:

В долину, дівчата, в долину
по червону калину,
по хрещатий барвінок, —
молодій на вінок...

Благослови, Боже,
і отець, і мати, —
будемо вінок зачинати!

За Олексою Воропаєм

2. Спиши перше речення й підкресли в ньому однорідні члени.

55. 1. Прочитайте. Поставте запитання до кожного абзацу.

У НІЧ НА ІВАНА КУПАЛА

З давніх-давен в Україні у ніч на Івана Купала дівчата й хлопці розкладають вогнища на горі **або** поблизу річки. Молодь танцює навколо того багаття, стрибає через вогонь.

Дівчата виплітають собі вінки, прикріплюють до них палаючі свічки і темної ночі пускають ті вінки на воду. І ось у темну купальську ніч на спокійній поверхні води пливуть вінки із золотистими вогниками, віщують дівочу долю.

За Олексою Воропаєм

Іван Соколов.
«Ніч на Івана Купала»

2. Знайдіть речення з однорідними членами: *1 група* — у першому абзаці; *2 група* — у другому абзаці. На які питання відповідають однорідні члени? З якими словами зв'язані?
3. Зверніть увагу на виділені слова, які зв'язують однорідні члени речення — *й, або, і*. Чи повторюються ці слова в реченнях? Чи ставиться кома перед ними при переліченні?

Однорідні члени речення можуть поєднуватися за допомогою сполучників *і (й), та, або, чи, але, однак*.

56. 1. Прочитай і спиши текст.

Вінок не тільки прикрашав, **а й** охороняв дівчину від лихого ока, нечистої сили.

Цікаво, що в Давній Греції, як **і** в Україні, вінок був оберегом. Щоб захистити мандрівників від бурі **чи** іншого нещастя, рідні **й** друзі кидали їм услід у море вінки.

2. Добери до тексту заголовок. Доведи, що дібраний заголовок є влучним. Поясни вживання коми в першому реченні. З якою метою вжито виділені сполучники?

Ні зір, ні сонця, ні весни без краю рідного немає

Олександр Олесь

57. 1. Прочитай поетичні рядки з вірша Тараса Шевченка «На вічну пам'ять Котляревському». Як Кобзар називає Івана Котляревського?

Праведная душе, прийми мою мову
не мудру, та щиру, прийми, привітай.
...Прилини до мене хоч на одно слово
та про Україну мені заспівай.

- У якому з речень сполучник та вжито в значенні *але*, а в якому — у значенні *і*?
- Підготуйся виразно прочитати обидва речення. Голосом передавай інтонацію перелічення та інтонацію протиставлення. Читаючи речення з інтонацією протиставлення, перший однорідний член вимовляй із більшою силою голосу, а другий — понижуючи голос.

58.

- Прочитай і спиши слова. Які це слова? Познач у них корінь.

незрадмива не зраджу зрада

- Спиши речення. Підкресли сполучники. Зверни увагу на вживання коми між однорідними членами речення.

Ні зір, ні сонця, ні весни
без краю рідного немає.

Олександр Олесь

59.

- Розгляньте таблицю. Підготуйтеся виразно прочитати подані в ній речення. У якому з речень однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення?

Сполучники, що поєднують однорідні члени речення	Правила вживання коми	Приклади речень
і, й, та (у значенні і), чи, або, то	Кома не ставиться, якщо сполучник не повторюється.	Реве та стогне Дніпр широкий (<i>Тарас Шевченко</i>). То реве, то стогне Дніпр широкий.
а, але, однак, та (у значенні але)	Кома ставиться завжди.	Тече вода в сине море, та не витікає (<i>Тарас Шевченко</i>).

2. Обговоріть:

1 група — у якому випадку між однорідними членами, поєднаними сполучниками, завжди ставиться кома;

2 група — у якому випадку ставиться кома між однорідними членами, поєднаними інтонацією перелічення.

3. Запишіть з коментуванням речення, подані в таблиці.

60. 1. Прочитайте і спишіть поетичні рядки з творів Тараса Шевченка.

1) Сонце йде і за собою день веде. 2) А серденько соловейком щебече та плаче. 3) Увечері посумую, а вранці заплачу. 4) Отакий-то Перебендя, старий та химерний! Заспіває весільної, а на журбу зверне.

в^ра^нці

в^день

в^ве^чері

у^ра^нці

у^день

у^ве^чері

2. Поміркуйте:

1 група — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією протиставлення;

2 група — у яких реченнях однорідні члени поєднані інтонацією перелічення. Поясніть уживання коми між однорідними членами.

61. Прочитай речення. Заміни виділені слова однорідними членами, поданими в дужках. Запиши.

1. Про червону калину люди склали багато **творів** (пісень, легенд, розповідей, казок). 2. Бабуся **працювала** (шила, вишивала, садила квіти, готувала їжу, співала). 3. **Діти** (Наталя, Поліна, Юля, Олег, Андрій) готуються до спортивних змагань.

Завдання і запитання для повторення

1. Які бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією?
2. Як передають окличну інтонацію в усному та писемному мовленні?
3. Що називають підметом? А присудком?
4. Які члени речення називають однорідними?
5. Прочитай вірш. Скільки речень у вірші? Які ці речення за метою висловлювання?

Мій любий сину! З серцем чистим,
з вогнем душі іди в життя!
І в Україні вільній, рідній —
твое яскраве майбуття!
Там стільки мужніх діл для тебе, —
працюй, твори на всі лади!
Там все твоє — земля і небо —
лиш тільки руки приклади!

Валентин Бичко

6. Прочитай речення. Перебудуй його в спонукальне з окличною інтонацією.
Облетіло літо листячком із клена (*Богдан Чалий*).
7. Прочитай речення. Побудуй до них схеми і встанови зв'язок слів.
  - 1) Листочки летять, кружляють і тихо падають.
  - 2) Шумлять верхами дуби, берези, буки.
8. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

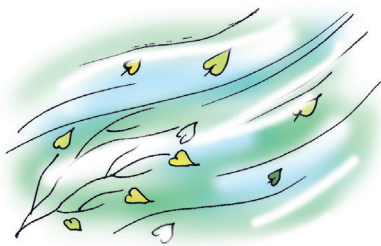
СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 10. Частини мови

Осінні хмари сірі, як слони

Ліна Костенко

- 62.** 1. Виразно прочитай вірш. Яку картину малюють у твоїй уяві однорідні присудки?
Створи пластичну імпровізацію за мотивами вірша.

Вітер з пожовклим листком
грається в котика-мишки:
то поженеться біжком,
то підкрадається нишком.
Ну, а коли спійма,
буде, дітки, зима.

Віктор Терен

2. Знайди у вірші дієслова. Випиши їх і визнач час.

63.

1. Із поданих складів утвори і запиши спільнокореневі слова.

жов ти є тень тий

2. До яких частин мови вони належать? Доведи свою думку.
3. Спиши поетичні рядки. Підкресли іменники. Визнач їх рід.

Літає голуб, і чомусь так низько.
Мабуть, крило поважчало. Туман.

Ліна Костенко

64. 1. Прочитайте вірш. Скільки в ньому речень? Чому ви так думаєте? До яких частин мови належать ужиті авторкою слова?

Великі хмари холодом нагусли.
Червоне листя падає в гаю.
Летять у вирій дуже дикі гуси,
а я слонам привіт передаю.

Ліна Костенко

2. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок, за якими ознаками ми розрізняємо частини мови. Чим прийменник і сполучник відрізняються від інших частин мови?

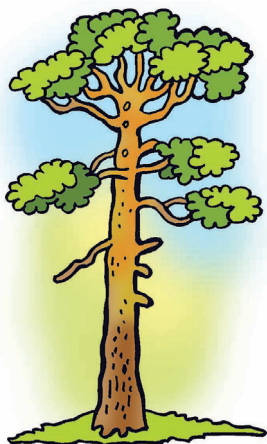
Слово	Частина мови	На яке питання відповідає? Що означає?	У якій формі вжито?	Член речення
хмари	іменник	<i>що?</i> назву предмета	у множ.	підмет
великі	прикметник	<i>які?</i> ознаку предмета	у множ.	другорядний член
нагусли	дієслово	<i>що зробили?</i> дію предмета	у множ. мин. часу	присудок
в	прийменник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення
а	сполучник	не можна поставити питання, службове слово	—	не буває членом речення

65. 1. Прочитайте уривок із казки. Усно складіть план та продовжте казку. Виразно розкажіть її в особах.

СОСОНКА

Красується сосонка. Прийшла осінь смутна, а сонці байдуже! Сусідки її, берізки та липки, стоять бідні та зажурені, листячко з них геть облетіло. А сосонка мовби ще кращою здається поміж смутних товаришок.

— А що, де ваші кучері гарні та рясні? Стойте деркачами! Немає в світі, як ми, сосни! Ой світе мій, яка ж я гарна та велична! — каже сосонка берізкам та липкам.

Величається вічнозелена красуня. Аж тут прилетіла сорока, застрекотала: — Че-че-че! Чекай, чекай!..

За Оленою Пчілкою

2. Спишіть перше речення третього абзацу. Розберіть його за частинами мови.

3. Знайдіть у тексті дієслова-синоніми. З якою метою їх ужито в казці?

66. 1. Прочитай народні прислів'я та прикмети. Спиши.

1) Листопад жовтню син, а зимі рідний брат.
2) Хоч листопад і не лютий, та спитає, чи вдягнений і взутий.
3) На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими.
4) Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки снігу не було б, він не вляжеться — відлига його з'їсть.

2. Які слова вжито в переносному значенні? До яких частин мови вони належать?

ІМЕННИК

§ 11. Повторення вивченого про іменник

Добро завжди перемагає зло

67. 1. Прослухайте (проспівайте) пісню. Які почуття вона пробуджує?

Білий-білий птах —
чистий, як світання.
Чорний-чорний птах —
тихий, як печаль.
Білий-білий птах —
моя любов остання.
Чорний-чорний птах —
то мій найперший жаль.

Анатолій Матвійчук

2. Що можна пов'язати з білим та чорним птахами? Чи не нагадує вам білий птах — день, а чорний — ніч? Які за значенням іменники *ніч — день? радість — сум? добро — зло?*
3. Випишіть з вірша окремо іменники, що є назвами істот та неістот. Визначте рід кожного іменника.

Іменник — це частина мови, що означає назву предмета і відповідає в початковій формі на питання *хто?* або *що?* Наприклад: (*хто?*) птах, (*що?*) ніч.

68. 1. Спиши слова. Поміркуй, як їх можна згрупувати.

добро   мисо   зло

2. Спиши речення і встанови в ньому зв'язок слів. Якими членами речення виступають іменники?

Добро завжди перемагає зло.

69.

1. Прочитайте казку. Чому вона має таку назву?

ЧОМУ Ж ГОРОБЕЦЬ УТІК?

Збудувала собі Ластівка гніздечко під стріхою. Наносила сухої травички й пір'ячка — під голову покласти.

А тут Горобець заліз у її гніздо. Прилітає Ластівка, просить Горобця:

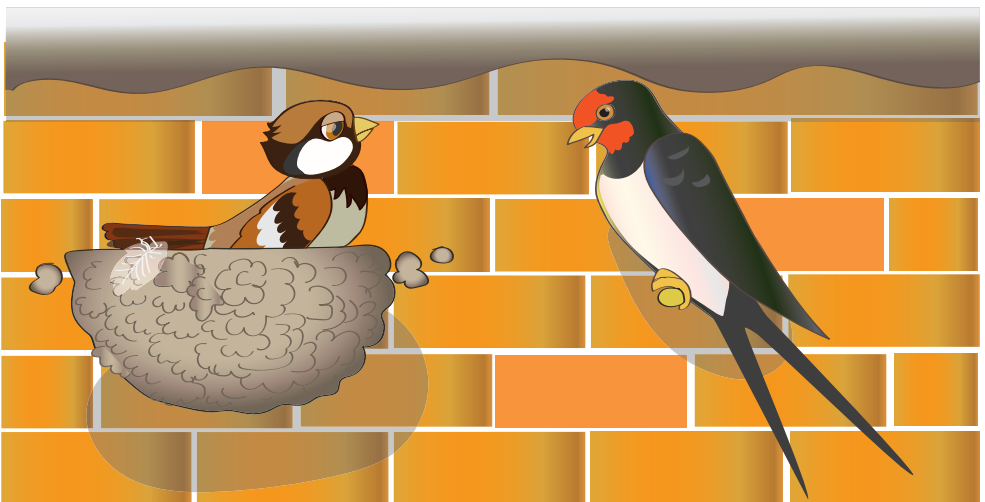
— Лети собі, Горобчику, добрий молодчику, до свого гнізда, пусти мене в мою хатку.

А Горобець насупився і мовчить.

Ластівка попросила ще раз, потім ще раз... А Горобець сидить та й мовчить.

Почув її слізні благання Шпак, прилетів та й радить:

— Не проси, Ластівко. Це такий розбійник, що ніякі просьби не допоможуть. Висмикни дзьобом у нього пір'їну з голови, от він і втече...

— Як це — висмикнути пір'їну? Йому ж болітиме.
— Тоді лети та будуй собі інше гніздо.

Ластівка сіла, задумалася: «Що ж робити? Горобчика жалко, болітиме, коли висмикнеш пір'їну. Але ж він не комашку якусь відібрав у мене, а хатину».

Затремтіло від гніву її серце. Розправила крильця Ластівка і полетіла, щоб пір'їну в злодія висмикнути. Побачив це Горобець — та й утік.

Дивується Ластівка — чого ж він утік? А Шпак сидить біля шпаківні та й радіє.

За Василем Сухомлинським

2. Складіть план та розкажіть казку в особах.

3. Виконай завдання на вибір.

- Поміркуй, що ж допомогло Ластівці позбутися злодія. Запиши відповідь кількома реченнями.
- Випиши з тексту казки спільнокореневі іменники та іменники-синоніми.

§ 12. Відмінювання іменників

Пишіть листи і надсилайте вчасно

Ліна Костенко

70. 1. Розглянь малюнок і прочитай вірш.

Пишіть листи і надсилайте вчасно,
коли їх ждуть далекі адресати,
коли є час, коли немає часу,
і коли навіть ні про що писати.

Ліна Костенко

2. У якому значенні вжито в тексті слово *лист*? Яке інше значення має це слово?

71. Із поданих складів утвори та запиши слова.

м ва сту ння сти

телегра́ма

телефо́н

72. 1. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

1) Забриніла пісня, заспівало (слово), мов струмок весною, леться наша мова (В'ячеслав Боднарчук).
2) Ти — весь у (слово), як у сповиткові, з колиски до калини при горбі (Борис Олійник). 3) Бо життя неможливо любити без (слово) (Зінаїда Бебешко).

2. Підкресли змінені слова. Закінчення виділи. За якими питаннями змінюються іменники?

Зміну закінчень іменників за питаннями називають **відмінюванням**, або **змінюванням за відмінками**. В українській мові є сім відмінків.

73. 1. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на назви відмінків. На які питання відповідає кожен з них? Чим відрізняється кличний відмінок від інших відмінків?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Назва відмінка	Питання та допоміжні слова	Відмінювання іменників	
		в однині	у множині
Називний (Н.)	<i>хто? що?</i> (є)	учень школа	учні школи
Родовий (Р.)	<i>кого? чого?</i> (немає)	учня школи	учнів шкіл

Давальний (Д.)	<i>кому? чому?</i> (даю)	учневі (-ю) школі	учням школам
Знахідний (З.)	<i>кого? що?</i> (бачу)	учня школу	учнів школи
Орудний (О.)	<i>ким? чим?</i> (орудую)	учнем школою	учнями школами
Місцевий (М.)	на кому? на (у) чому?	на учневі (-і) у школі	на учнях у школах
Кличний (Кл.)	не відповідає на питання	учню школо	учні школи

2. Провідмініяйте усно слово *адресат* в однині та множині.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

74. 1. Прочитай речення. У якому з них виділене слово вжито у формі називного відмінка? Чому ти так вважаєш?

1. **Оксанко**, скажи лагідне, добре слово. 2. **Оксанка** каже лагідне, добре слово.

2. Яким членом речення виступає іменник у називному відмінку?

75. 1. Розглянь зображення марок та прочитай текст.

ПЕРШІ ПОШТОВІ МАРКИ

Шостого травня 1840 року у Великій Британії офіційно ввели в обіг перші у світі поштові марки. На них було зображено портрет королеви Вікторії.

Перші п'ять українських поштових марок з'явилися 1918 року. Їх випустив уряд Української Народної Республіки. Ескізи для цих марок виконали

художники Георгій Нарбут та Антін Середа. На першій марці Середа зобразив вічний і завжди молодий символ української держави — тризуб на тлі сонячного проміння (*Із часопису*).

портрét

республіка

2. Постав запитання до частин тексту і дай на них відповіді (письмово).
3. Спиши другий абзац. Підкресли іменники, вжиті в називному відмінку.

Бандуристе, орле сизий!..

Тарас Шевченко

76.

1. Прослухайте запис думи «Смерть козака-бандуриста» у виконанні Державної заслуженої капели бандуристів України. У які часи ми переносимося на крилах народної думи? Які картини постають у вашій уяві?

2. Що нагадують вам звуки бандури? Якими барвами переливаються? Які почуття пробуджують?

77.

- Спиши слова й поетичні рядки. Підкресли іменники, вжиті в кличному відмінку.

бандура кобза кобзар

Бандуристе, орле сизий!
Добре тобі, брате:
маєш крила, маєш силу,
є коли літати.

Тарас Шевченко

- 78.** 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок:
1 група — який співвідноситься з темою тексту;
2 група — який виражає його основну думку.

Мудрі, безстрашні, високі духом кобзарі несли людям слово правди. **Натхненні співці закликали народ до єднання.** Піднімали його на боротьбу з поневолювачами. Оспівували подвиги мужніх героїв-лицарів. Кобзарська пісня була чи не сильнішою за будь-яку зброю.

Кобзарське мистецтво пережило віки. І народ зберіг його до наших днів.

За Анатолієм Григоруком

- ?** 2. Випишіть виділені речення (на вибір). Встановіть у них зв'язок слів. У яких відмінках ужито іменники в цих реченнях? Якими членами речення вони виступають?
- Q** 3. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами. На яке питання вони відповідають та з яким словом зв'язані?
- 79.** 1. Розгляньте таблиці відмінювання іменників української літературної мови. Зверніть увагу, в яких відмінках мають однакові закінчення іменники жіночого роду; чоловічого роду; середнього роду. У яких відмінках іменників чоловічого роду вживаються паралельні закінчення?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ В ОДНИНІ

Від- мінок	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
		Н.	<i>хто? що?</i>	дума	пісня
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	думи	пісні	кози	ночі
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	думі	пісні	козі	ночі
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	думу	пісню	козу	ніч
О.	<i>ким? чим?</i>	думою	піснею	козою	ніччю
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	у думі	у пісні	на козі	у ночі
Кл.	—	думо	пісне	козо	ноче

Від- мінок	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
		Н.	<i>хто? що?</i>	дуб	боєць
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дуба	бійця	краю	дощу
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубу (-ові)	бійцеві (-ю)	краю (-еві)	дощу (-еві)
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуб	бійця	край	дощ
О.	<i>ким? чим?</i>	дубом	бійцем	краєм	дощем
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубі	на бійцеві	у краї (-ю)	у дощі
Кл.	—	дубе	бійцю	краю	дощу

Від-мінок	Питання, допоміжні слова	Середній рід			
Н.	хто? що?	озеро	поле	збіжжя	плече
Р.	кого? чого? (немає)	озера	поля	збіжжя	плеча
Д.	кому? чому? (даю)	озеру	полю	збіжжю	плечу
З.	кого? що? (бачу)	озеро	поле	збіжжя	плече
О.	ким? чим?	озером	полем	збіжжям	плечем
М.	на кому? на (у) чому?	на озері	на полі	у збіжжі	на плечі
Кл.	—	озеро	поле	збіжжя	плече

2. Доберіть потрібні іменники за поданими моделями.

1 група

_____а

_____я

2 група

_____о

_____о

3 група

_____о

_____е

80. Визнач, за зразком яких іменників (таблиці на с. 44–45) відмінюють слова: *карту, землю, коня, морю*. Постав ці слова в початкову форму і провідміняй.

Міркуй так: 1) *країною* — ставлю в початкову форму — *країна*, ж. р.; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ж. р.) і з таким же закінченням (-а). Отже, слово *країна* відмінюємо за зразком іменника *дума*;

2) *учителем* — ставлю в початкову форму — *учитель*, ч. р., назва істоти; знаходжу в таблиці іменник того ж роду (ч. р.); закінчення нульове, тому орієнтуюся на кінцевий приголосний основи (м'який). Отже, слово *учитель* відмінюємо, як іменник *боєць*.

81. 1. Прочитай. Спиши, вставляючи, де потрібно, пропущені закінчення.

СЛАВЕТНИЙ КОБЗАР

Остап Вересай осліп у чотирирічному віці. На наук.. до кобзар.. пішов він у п'ятнадцять років. Остап.. Вересая знав Тарас Шевченко. Він подарував кобзар.. свого славнозвісного «Кобзаря».

2. Перевір написання закінчень іменників за таблицями (с. 44–45).

§ 13. Розрізнення відмінків іменників

...У козаків і музика була

Оксана Пахльовська

82. 1. Прочитай вірш. Чим уславилося українське козацтво?

Не тільки зброя, ох, не тільки зброя,
а в козаків і музика була.

Такі литаври — не піднімуть трое,
такі цимбали — запрягай вола.

Стрибали на вибоях тулумбаси,
дзвеніла скрипка і гула дуда...

Оксана Пахльовська

Литаври

2. Значення яких слів тобі невідоме? Звернися до тлумачного словника.

3. Випиши з тексту іменники, які вживаються тільки у множині.

гвинті́вка

83. Прослухай запис народних пісень у виконанні Державної заслуженої капели бандуристів України.

Які почуття, настрої, думи виливав народ у піснях?
Які види народних пісень ти знаєш?

84. 1. Спиши слова. Яке слово «зайве» в цьому ряду? Чому?

скрипка дзюра сопілка

2. Спиши образний вислів. Яке слово вжито в переносному значенні? Яке враження цим створюється?

Скрипка грає, серце крає...

Юрій Рибчинський

3. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

85. 1. Прочитайте текст. Визначте, у яких відмінках ужито слово *бандурист*. Поясніть, як ви це зробили.

БАНДУРА СТАРА-ПРЕСТАРА...

Колись, було, сяде бандурист край битого шляху, вдарить по струнах. А вони задзвенять, як грізні козацькі шаблі. Уважно слухає бандуриста уся громада. Голос у бандуриста лине чисто, ясно, натхненно.

Із часопису

2. За допомогою таблиці порівняйте значення і питання родового та знахідного відмінків іменників — назв істот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки.

Родовий відмінок	Знахідний відмінок
кого? (немає)	кого? (бачу)
означає відсутність когось або приналежність до когось	означає істоту, на яку спрямована дія
розпізнаються підстановкою іменника ж. р. на -а (бандуристка)	
Голос (у кого?) у бандуриста (у бандуристки) лине чисто, ясно, натхненно.	Уважно слухає (кого?) бандуриста (бандуристку) уся громада.

86. 1. Прочитай початок легенди. Спиши.

Колись давно в Україні жила собі дівчина. Звали її Кобза. Не красою славилась, не рукоділлям. А був у дівчини дивний дар. Уміла почути, про що шепочуть трави, чого стогне земля, який біль ховають у собі прадавні могили.

2. Склади і запиши продовження легенди за опорними словами та словосполученнями: *турецький султан, дівчину, її пісні, наказав, мою країну, славлять.*

87. 1.

1. Прочитай речення. Як їх треба переставити, щоб закінчити легенду про Кобзу із вправи 86?

- ❖ Лиш доторкнувся меч ката до дівчини, як вона зникла.
- ❖ Але з дівочих вуст не злинув жоден звук.
- ❖ Тоді в люті султан наказав замучити Кобзу.
- ❖ А на землю впав чудесний інструмент.

2. Поміркуй, чи міг би султан віддати подібний наказ у сучасному світі. Обґрунтуй свою думку.

3. Виконай завдання на вибір.

- Запиши кінцівку легенди.
- Встанови зв'язок слів у виділеному реченні. Визнач, у яких відмінках ужито іменники.

Гроші всюди хороші

З народного

88. 1.

1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Назви деяких грошей повідомляють, у яких країнах вони «живуть»: лат — у Латвії, афгані — в Афга-

ністані, заїр — у Заїрі. У країні Гватемала грошова одиниця має назву рідкісного птаха — кетцаль. Він не може прожити в неволі жодного дня. Тож кожен гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає: для людини головне не гроші, а свобода.

2. Доповніть речення і запишіть з коментуванням.

Кетцаль — грошова одиниця ... . Гватемалець, беручи в руки кетцаль, пам'ятає: ... .

3. Визначте відмінок слова *кетцаль* у кожному реченні.

Міркуйте так: щоб визначити відмінок іменника, встановлюємо зв'язок слів у реченні. Спочатку визначаємо головні члени речення, а тоді ставимо питання від підмета і присудка до залежних слів та співвідносимо ці питання з питаннями відмінків.

Іменник у називному відмінку в реченні найчастіше виступає підметом. Іменник у знахідному відмінку — це другорядний член речення.

4. Користуючись таблицею, порівняйте значення та питання називного і знахідного відмінків іменників — назв неістот. Зробіть висновок, як розрізняють ці відмінки, коли іменник без прийменника.

Називний відмінок	Знахідний відмінок
<i>що?</i> (назва неістоти)	<i>що?</i> (назва неістоти)
означає предмет, який виконує дію	означає предмет, на який скерована дія
(<i>Що?</i>) Кетцаль — грошова одиниця Гватемали.	Гватемалець бере в руки (<i>що?</i>) кетцаль.

5. Доберіть і запишіть синоніми та антонім до слова *свобода*.

89. 1. Спиши слова. Яке з них є «зайвим» у цьому ряду?

пам'ять пам'ятний м'ята

- ? 2. Спиши прислів'я. Як ти розумієш його зміст?
Знати й уміти — за плечима не носити.

90. 1. Прочитай текст і розглянь малюнок. Постав запитання до кожного абзацу.

ОДНА ГРИВНЯ — ОДИН ВІЛ

Гривня з'явилася за часів Київської Русі. Це був злиток — срібний, іноді золотий. За одну гривню можна було купити вола.

Гривні знову з'явилися за часів **відродження** української державності в 1919–1920 роках. Тепер — це наші українські гроші.

- 🔍 2. Визнач рід та відмінок виділених іменників. За потреби користуйся таблицями на с. 44–45.

91. 1. Прочитай і спиши речення. Підкресли в них головні члени. Визнач, у яких відмінках ужито виділений іменник. Обґрунтуй свою відповідь.

1) Українська **державність** відродилася в 1919–1920 роках. 2) Український народ виборов свою **державність** у 1919–1920 роках.

- ? 2. У якому відмінку вжито слово *народ*? Склади і запиши речення зі словом *народ* у знахідному відмінку.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

92. 1. Прочитай текст. Чому він має таку назву?

ЗОЛОТА КРИНИЦЯ

Чи задумувалися ви над тим, чому не вмирають народні казки?

А безсмертні вони тому, що в них живе сам народ, його мудрість, волелюбність, іскрометний жарт.

Із часопису «Соняшник»

2. Випиши іменники жіночого роду. Виділи в кожному з них основу та закінчення, визнач відмінок.

93. 1. Спиши слова. Які вони за значенням?

Безсмертя *Вічність*

2. Спиши речення. Як ти його розумієш? Визнач відмінки іменників.

Які щасливі очі у казок!

Ліна Костенко

94. 1. Розгляньте малюнок. Прочитайте уривок із казки про Ілля Муромця і Солов'я-розбійника.

Сів Ілля Муромець на коня і поїхав на Київ. А на Київ треба було їхати манівцями, бо на прямій дорозі сидів страшний Соловей-розбійник. Усіх повбивав лютий ворог — там ні птиця не пролітала, ні звір не пробігав, ніякий богатир не проходив.

Ілля Муромець рушив прямою дорогою, повз той ліс, де Соловей-розбійник сидів...

2. Обговоріть, з якою метою в казці вжито виділені слова. Яку картину малюють вони у вашій уяві? Що уособлює Соловей-розбійник? Які риси українського народу втілює Ілля Муромець?

3. Спишіть речення. Визначте в кожному з них відмінок слова *землі*.

1) Несхитні витязі виборювали волю рідній землі.

2) Несхитні витязі подолали ворогів на рідній землі.

4. Перевірте себе, скориставшись таблицею. Зробіть висновок, як розрізняють форми давального та місцевого відмінків іменників.

Давальний відмінок	Місцевий відмінок
<i>кому? чому?</i> (даю)	<i>на кому? на (у) чому?</i>
означає особу або предмет, на користь яких відбувається дія	має значення місця дії
рідко вживається з прийменниками	завжди вживається з прийменниками
Несхитні витязі виборювали волю рідній (<i>чому?</i>) землі.	Несхитні витязі подолали ворогів на рідній (<i>де? на чому?</i>) землі.

95.

1. Прочитай текст. Поділи його на частини і до кожної постав запитання. Усно дай на них відповідь.

КАЗКА, ЩО СТАЛА ДІЙСНІСТЮ

З дитинства відомі нам перекази про билинного богатиря Іллю Муромця, який служив у київського

князя Володимира. Під Черніговом існувала навіть могила, де, за легендою, був похований славетний герой. **І от у 1992 році українські археологи провели розкопки на цьому місці.** Несподівано для себе вони знайшли кістяк, який міг належати тільки надзвичайно могутній людині, і поруч — зброю велетенських розмірів.

Сергій Гановський

2. Спиши основну частину тексту. Встанови зв'язок слів у виділеному реченні.
3. Визнач число та відмінок іменників.

§ 14. Чергування звуків [і] з [о], [е] в іменниках жіночого і чоловічого роду

Дорожче за золото

96. 1. Відгадай загадку. Доведи правильність відповіді.

У воді росте, кохається,
вкинй у воду — злякається.

2. Випиши із загадки слова, що відповідають схемам: і,   у. У яких відмінках їх ужито?

97. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Поясни, чому.

стіл   столик   століття

2. Прочитай і спиши прислів'я. Чому так кажуть?

1) Хліб-сіль їж, а правду ріж. 2) Без солі не смачно, без хліба не ситно.

3. Визнач відмінок виділеного іменника в кожному реченні. Що відбулося в корені цього слова внаслідок зміни відмінкової форми?

98. 1. Розгляньте і доповніть таблицю.

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ [i] з [o], [e] В ІМЕННИКАХ ЧОЛОВІЧОГО І ЖІНОЧОГО РОДУ

Іменник у початковій формі	Іменник у непрямому відмінку	Звуки, які чергуються
сіль□	солі□	[i] → [o]
лід□		
камінь□	каменя□	[i] → [e]
осінь□		

2. Зробіть висновок, які голосні звуки чергуються в коренях деяких іменників чоловічого та жіночого роду.

99. 1. Прочитай. Утвори і запиши словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібному відмінку. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Яскраві (колір), напувати (кінь), книжка на (стіл), нагодувати (кіт), розлігся на (піч), стоїть біля (ворота).

2. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

100. Спиши текст. Знайди і підкресли слова, в яких унаслідок зміни відмінкової форми відбувається чергування голосних у корені.

ВЕЧІР

Сонце зайшло. Надворі почало вже темніти. На заході небо червоніло жаром. На сході понад лісом воно було синє, аж чорнувате. Серед неба займалися ясні зорі. Чорна ніч простелювалась чорним сукном по селу, по садках та лісах.

За Іваном Нечуєм-Левицьким

- 101.** Випиши з орфографічного словника кілька іменників, у яких зі зміною форми слова відбувається чергування звуків [i] з [o] або [e].

§ 15. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -і

Говорила риба рибі

Микола Петренко

- 102.** 1. До кожного незакінченого речення з лівої колонки добери продовження з правої. Запишіть складену загадку і відгадайте її.

По землі не пробіжуся	маю рот — не розмовляю.
Очі маю — не моргаю,	та нітрохи не бідую.
Хати зроду не будую,	і на небо не дивлюся.

- 2. Що вам допомогло побудувати загадку? Які слова в ній римуються? До якої частини мови належать ці слова?
3. Підкресліть іменники, що відповідають поданим схемам. У яких відмінках ужито ці слова?

1 варіант

□□i, □□o

2 варіант

□□и, □□□

- 103.** 1. Прочитай текст. Як у ньому розповідається про вік риби — точно чи образно? Постав запитання до тексту.

Вік риби визначають **по лусці**, на якій щороку відкладається річне кільце. Для цього досить підсушити **на рибці луску** і уважно її розглянути. Кількість лусок у **рибки** встановлюється на певному році життя і в майбутньому не змінюється. Змінюється лише розмір луски.

- 2. У яких відмінках ужито виділені іменники? Випиши форми кожного слова окремо. Які зміни відбулися в цих словах?

- 104.** 1. Розгляньте таблицю. Доповніть її. Зробіть висновок, як змінюються кінцеві приголосні основи іменників у давальному і місцевому відмінках однини перед закінченням *-і*.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ В ІМЕННИКАХ

Початкова форма	Давальний відмінок	Місцевий відмінок	Зміна кінцевого приголосного основи
нога ^а	нозі ^і	на нозі ^і	[г] → [з']
рука ^а	руці ^і	у руці ^і	[к] → [ц']
вуха ^о	вуху ^у	у вусі ^і	[х] → [с']
собака ^а			
папуга ^а			
муха ^а			

2. За зразком таблиці наведіть приклади іменників, кінцевий приголосний основи яких перед *-і* змінюється.

- 105.** Із «розсипаних» складів утвори слова — назви акваріумних рибок. Запиши їх каліграфічно.

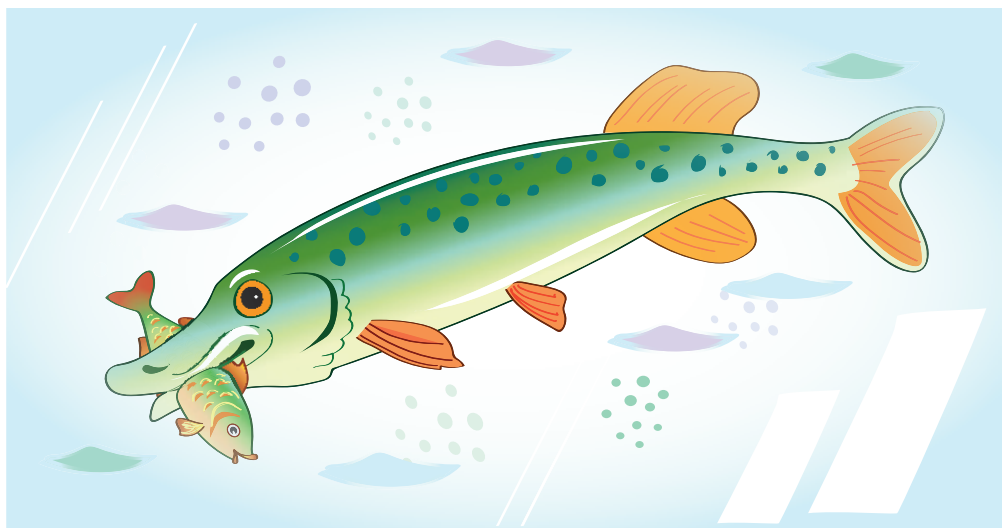
ля ска рі я ме но чо селю

- 106.** 1. Прочитай (послухай) уривок з оповідання Григора Тютюнника «Дивак». Яким ти уявляєш Олесья?

Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до **криги** — білі, круглі. Пряли тоненькими ніжками якісь жучки, **боком** долаючи пружний струмінь.

І ввижається Олесеві маленька **хатка** під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він, біля віконця сидить, **рибку** стереже...

Раптом поміж куширами промайнула чорна блискавка і завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся і застогнав від подиву: **щука!** В зубах у неї тремтіла маленька пліточка.

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не поворухнулася.

За Григором Тютюнником

2. Випиши виділені слова та визнач їх рід і відмінок. Постав ці слова в місцевому відмінку. Поспостерігай, чи відбувається зміна кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і*.

 3. Дізнайся, що означає слово *кушір*.

107. Прочитай текст. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі.

— Тррримайся! Тррримайся! — чулося (пташка). Як не триматися? Чижик полетів за той високий будинок, що на (ріг), а потім через ботанічний сад.

За Оксаною Іваненко

§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на *-а (-я)* в родовому відмінку однини

І. Котляревський, М. Лисенко,

О. Петрусенко — видатні митці Полтавщини

- 108.** 1. Прочитай рядки пісні з п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка». Якими словами характеризує себе героїня твору? До якої частини мови належать ці слова?

Ой я дівчина Полтавка,
а зовуть мене Наталка:
дівка проста, не красива,
з добрим серцем, **не спесива**.

Спесивий — гордовитий, зарозумілий, пихатий.

2. До виділеного прикметника добери синоніми.
3. Спиши пісню. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок, виділи основу й закінчення.

4. Прослухай пісню Наталки з опери Миколи Лисенка, створеної композитором за п'єсою Івана Котляревського, у виконанні Оксани Петрусенко. Які почуття викликає спів Оксани Петрусенко?

- 109.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Поясни, що означають ці іменники.

кам зм по тор ак

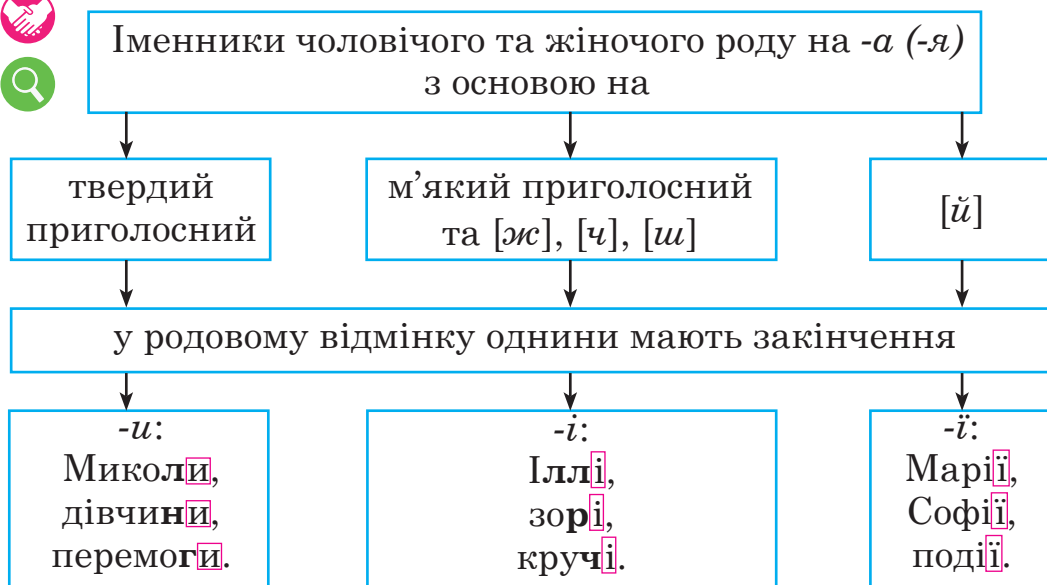

2. Спиши речення. Визнач рід і відмінок виділеного іменника.

За якою таблицею можна перевірити правопис відмінкових закінчень цього слова?

Іван Котляревський, Микола Лисенко, Оксана Петрусенко — видатні митці **Полтавщини**.

110. 1. Розгляньте і проаналізуйте схему.

2. Наведіть приклади іменників чоловічого та жіночого роду на *-а (-я)*, орієнтуючись на кінцевий приголосний основи.

111. 1. Прочитай. Спиши текст, ставлячи слова, що в дужках, у потрібній формі. У якому відмінку вжито ці слова?

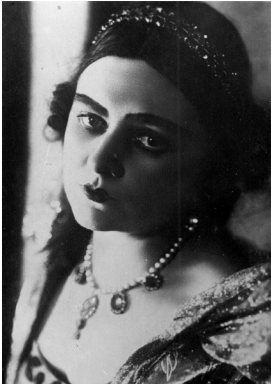
Талант до (пісня) і потяг до (музика) передався Оксані від батька. Голос (дівчинка) лунав усюди і долинув до вух учителя (музика). Він допоміг їй здійснити мрію. Виступи (співачка) захоплювали глядачів. Виконання нею (пісня) (Наталка) з опери (Микола) Лисенка «Наталка Полтавка» було неперевершеним.

2. Знайди і підкресли іменники чоловічого та жіночого роду на *-а (-я)*, вжиті в родовому відмінку. Виділи в них закінчення і поясни правопис.

112. 1. Прочитай текст. Усно постав запитання до кожної частини.

Увесь багатющій талант Оксани Петрусенко в найповнішому блиску розкривався під час вико-

Оксана
Петрусенко

нання народних пісень. Що не пісня — то новий образ.

Улюблена пісня Оксани — «Чи я в лузі не калина була» — глибоко вразила самобутню художницю Катерину Білокур. Почувши цю пісню по радіо, вона намалювала гілку з кетягом калини, написала сповідь про свою гірку долю і надіслала лист співавці.

Саме Оксана Петрусенко посприяла організації першої виставки полотен Катерини Білокур у Полтаві. Виставка мала величезний успіх і стала першим кроком на шляху до світового визнання таланту художниці.

2. Виконай завдання на вибір.
  - Випиши з тексту іменники жіночого роду на *-а (-я)*, вжиті у родовому відмінку. Виділи в них закінчення.
  - Провідміняй слова *Оксана, пісня*.
3. Дізнайся більше про самобутню художницю Катерину Білокур, використовуючи інтернет-джерела.

§ 17. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини

Місяць — супутник Землі

- 113.** 1. Виразно прочитай вірш у музичному супроводі.

Гордо, мов княгиня,
ходить нічка синя
в золотій короні,
з місяцем в долоні...

З місяцем в долоні,
у косі з зірками,
в дзвоні-передзвоні
із колядниками.

Марія Хоросницька

- 2. Які слова у вірші вжито в переносному значенні?
3. Запиши з пам'яті перше речення. Підкресли іменники, визнач їх рід і відмінок.

114. Спиши слова. Яке з них «зайве» в цьому ряду? Чому?

Сатурн   Уран   Місяць

115. 1. Запиши речення з коментуванням.

- Місяць — природний **супутник** Землі.
2. Провідмінай виділений іменник. За якою таблицею можна перевірити правопис відмінкових закінчень цього слова?

116. 1. Спишіть, уставляючи пропущені закінчення.

Протягом (чого?) оберт..., вивчення (чого?) космос..., велична картина (чого?) зорепад..., підїхали (до чого?) до аеродром..., кільця (чого?) Сатурн..., червоний колір поверхні (чого?) Марс..., фази (чого?) Місяц.. .

аеродрóм

2. Перевірте себе за орфографічним словником. Зробіть висновок про правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини.

Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я)*, *-у (-ю)*. Правопис закінчень таких іменників перевіряємо за орфографічним словником.

- 117.** 1. Розглянь репродукцію картини відомого українського художника і прочитай (прослухай) народну пісню.

Іван Марчук.
«Село у місячному сяйві»

— Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку,
що сторожиш ти?

— Я сторожу цілу нічку гай і поле, ліс і річку,
і сільські хати.

— Ой місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку,
хто є в тих хатах?

— Там сплять діти в постілочках,
сон цілує їх по очках, мріють мрії в снах.

2. Випиши іменники чоловічого роду і постав їх у родовому відмінку однини. Правопис закінчень перевір за словником.

§ 18. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини

Ясна зоря з неба впала

З народного

- 118.** 1. Виразно прочитай поетичні рядки. Які звуки найчастіше повторюються у вірші? Яке враження цим створюється?

Діти сплять... А над **левадою**
місяць, дивлячись, завмер:

стрімголов із неба падають
зорі в зарості озер.

Володимир Лучук

2. Спиши вірш. Визнач відмінок виділеного іменника.
Познач закінчення.

119. 1. Спиши слова. Поміркуй, як вони утворилися.

небосхил зорепад

2. Запиши речення каліграфічно.

Наші прабатьки стверджували: якщо падає зірка — народжується нова людина (Олесь Бердник).

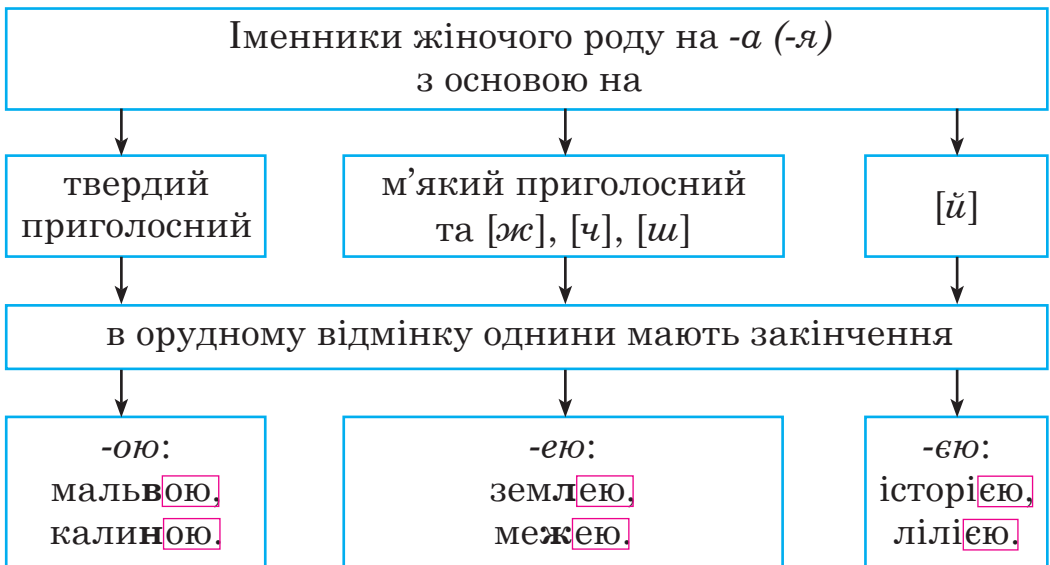
120. 1. Прочитайте слова.

зірка	бабуся	вежа	груша
верба	лінія	круча	площа

2. Поставте подані іменники у формі орудного відмінка однини. Запишіть. Написання яких закінчень викликало у вас сумніви? Перевірте себе за схемою.

121. 1. Постав іменники жіночого роду в орудному відмінку однини і запиши їх у три стовпчики відповідно до поданих моделей.

_____ ою

_____ ею

_____ єю

Казка, пороша, революція, їжа, мова, праця, нація, мелодія, дружба, фанера, парча, мрія.

2. Склади і запиши речення з одним словом (на вибір).

Ая

революція

фанера

122. Спиши словосполучення, ставлячи подані в дужках слова в орудному відмінку. З одним словосполученням (на вибір)клади і запиши речення.

Народитися під щасливою (зірка), пригощати смачною (каша), думати над (задача), майоріти над (вежа), мандрувати (Україна), їхати (залізниця), разом з (учителька), милуватися (лілія), дружити з (Марія).

Чумацький Шлях сріблясту куряву простеле

Павло Тичина

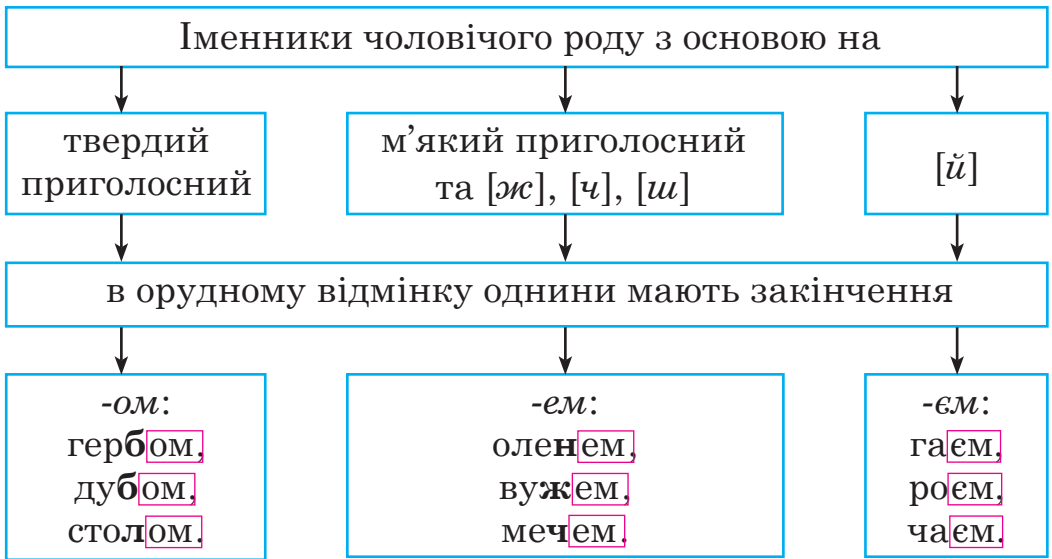
123. 1. Прочитайте і доповніть міркування. Утворені речення запишіть.

Велику Ведмедицю у нас називають Великим **Возом**, бо коли пильно придивитися, то й справді...

Малу Ведмедицю часто звать **Ковшем**, бо це сузір'я за формою...

2. Визначте рід і відмінок виділених іменників. Чому, на вашу думку, ці слова мають різні закінчення? Розгляньте схему і перевірте правильність своїх міркувань.

3. Порівняйте подану схему зі схемою на с. 63. Зробіть висновок.

124. 1. Спиши слова. Яке серед них «зайве»? Чому?

Оріон   сузір'я   Ліра

2. Побудуй звукову модель слова *сузір'я*. Поясни його правопис.

125. 1. Постав іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини і запиши їх у три стовпчики відповідно до поданих моделей.

□ □ **ом**

□ □ **ем**

□ □ **єм**

Хліб, мізинець, вівчар, майстер, звичай, водій, вечір, гектар, маляр, душ, коровай, м'яч, водограй, кобзар.

мізінець

гекта́р

2. Підкресли ті іменники, правопис закінчень яких в орудному відмінку потрібно перевіряти за орфографічним словником.

Правопис закінчень іменників чоловічого роду з основою на *-р* в орудному відмінку однини перевіряємо за орфографічним словником.

126. 1. Прочитай текст. Із чим пов'язували українці зоряні візерунки Чумацького Шляху? Який це тип тексту?

ЧУМАЦЬКИЙ ШЛЯХ

Широку світлу смугу, яка перетинає посередині небосхил і відома в астрономії під назвою Молочний Шлях, в Україні називають Чумацьким Шляхом.

Чумаки здавна возили з Криму сіль та рибу. Багато днів їхали вони, багато ночей спали просто неба, вдивляючись у його візерунки. І здавалась ота світла зоряна смуга, що простягнулась якраз у напрямку їхніх мандрів, безконечною, як степовий роз'їжджений шлях. Ось чому українці назвали її Чумацьким Шляхом.

посередині

2. Випиши з першого абзацу іменники чоловічого та жіночого роду. Постав ці слова в орудному відмінку однини і поясни правопис закінчень.

- 127.** Спиши. Постав іменники, що в дужках, в орудному відмінку. Виділи закінчення.

Минула ніч. Попрощавшись із (місяць), бачимо за (обрій) світлу смугу. З першим (промінь) сонця все прокидається. Умиваються (роса) квіти, трави. Гуси ласують (молочай). Птахи кружляють над (сад).

Та перед (дощ) квіти стуляють пелюстки, птахи ховаються під (дах), гуси — під (кущ), а ми вкриваємось (плащ). Незабаром знову будемо насолоджуватися світлим (день).

§ 19. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини

Тихо так опівночі. Ніч зірки посвітила

Павло Тичина

- 128.** 1. Прочитай і спиши речення.

Тихо так опівночі.

Ніч зірки посвітила.

Павло Тичина

2. Провідміняй виділене слово. У якому відмінку написання цього слова викликає труднощі? За якою таблицею можна перевірити його правопис?

- 129.** 1. Спиши слова. Доведи, що вони є спорідненими.

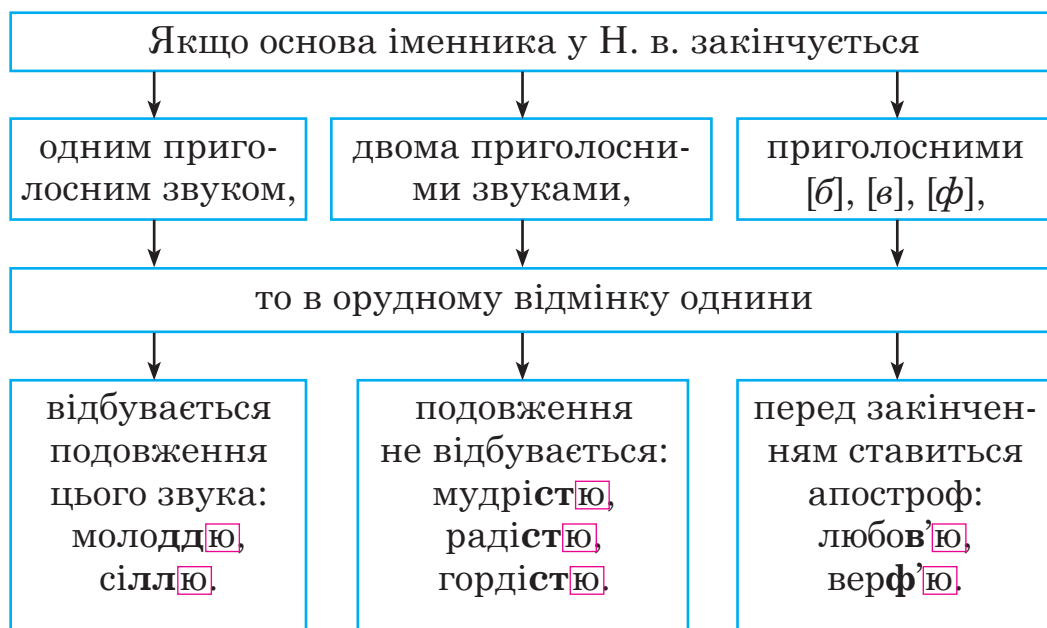
любити улюблена любов

2. Провідміняй іменник *любов*. Спробуй пояснити правопис цього слова в орудному відмінку.

130. 1. Прочитайте правило і розгляньте схему.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини мають закінчення *-у (-ю)*.

2. Провідмініайте іменник *мати*. Поясніть, чому в цьому слові в орудному відмінку пишеться апостроф.

131. 1. Із кожної групи слів складіть і запишіть речення, ставлячи виділені іменники в орудному відмінку однини. Поясніть їх правопис.

- Українські, господині, і, славляться, **гостинність**, **привітність**;
- **щирість**, **доброта**, з, гостей, вітають, і;
- **хліб**, **сіть**, та, зустрічають, їх, з;
- **любов**, **шана**, гості, згадують, і, землю, українську, з.

2. До слів *любов*, *шана* доберіть і запишіть антоніми.

- 132.** Спиши вірш, уставляючи пропущені закінчення іменників в орудному відмінку однини. Закінчення познач.

...Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров.. на своїй землі.
Ми пишем плуг., шабл., меч.,
піснями і невільницьким плач.. .
Могилами у полі без імен,
дорог.. до Києва з Лубен!

Ліна Костенко

- 133.** Запиши подані іменники в орудному відмінку однини. Виділи закінчення та поясни їх правопис.

Мама, груша, хата, річ, лілія, вірність, піч, хоро-
брість, відданість, міль, зелень, честь, подорож.

§ 20. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини

**Бо на світі той наймудріший,
хто найдужче любить життя**

Василь Симоненко

- 134.** 1. Задумаймося над сокровенним. За що ми любимо життя? Мабуть, за сонце, квіти, дощик, хмаринки, зорі. За той дивосвіт, що спонукає нас милуватися, радіти, насолоджуватися.

- ?** 2. Спишіть речення. Визначте відмінки виділених іменників. Позначте в них закінчення.

Духовне спілкування з природою дає людині крила для **творчості**. Вона виливається в **літературу, музиці, живописі, архітектурі, хореографії** і театраль-но-цирковому **мистецтві**.

- 135.** Із поданих складів утвори і запиши слова. Знайди в тлумачному словнику, що означають ці іменники.

хо гра ре о я рі лет ба

- 136.** 1. Запиши подані слова в давальному та місцевому відмінках однини. Виділи закінчення.

Театр, артист, цирк, виконавець.

2. Яку особливість мають іменники чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках однини? За потреби звернися до таблиці на с. 44.

- 137.** Прочитайте. Які сполучення іменників краще сприймаються на слух? Запишіть наймилозвучніший, на вашу думку, варіант.

Композитору Олександру Злотникуу,
композитору Олександрові Злотникуу,
композиторові Олександру Злотникуу,
композиторові Олександру Злотникові.

В українській мові панує закон милозвучності. Тому при збігові двох і більше іменників чоловічого роду, що є назвами істот, у давальному або місцевому відмінках однини варто уникати однакових закінчень.

- 138.** Спиши речення, ставлячи сполучення іменників, що в дужках, у давальному відмінку.

1) У грудні 2011 року видатному українському (композитор Володимир Івасюк) було встановлено пам'ятник у Львові. 2) Відомому (виконавець) пісень (Назарій Яремчук) композитор Степан Гіга присвятив пісню «Яворина». 3) За незламність у боротьбі за гідну долю України наш народ віддає шану талановитому (поет Василь Стус).

- 139.** 1. Прочитай речення. Спиши, ставлячи подані в дужках іменники в давальному відмінку однини. Уживай паралельні закінчення згідно із законом милозвучності.

1) Створенню опери для дітей «Коза-Дереза» ми завдячуємо (композитор Микола Віталійович Лисенко). 2) (Скульптор Василь Захарович Бородай) належить створення пам'ятника засновникам Києва — Кию, Щеку, Хориву та їхній сестрі Либеді. 3) За живописні полотна, що відображають картини з українського народного побуту, ми вдячні (художник Сергій Іванович Васильківський). 4) Поціновувачі танцю не раз аплодували в концертному залі (балетмейстер і хореограф Павло Павлович Вірський) за його блискучі сценічні постановки.

2. Який вид мистецтва тобі найбільше до душі? Пригадай прізвища інших відомих українців — творців прекрасного. За потреби звернись до додаткових джерел.

§ 21. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині

Зорі — то віконця до неба

Леся Українка

- 140.** 1. Прочитай (прослухай) пісню, яка давно вже стала народною. Які почуття вона пробуджує?

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
чому я не сокіл, чому не літаю?

Чому мені, Боже, Ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав...

Михайло Петренко

- 2.** Знайди речення з однорідними присудками. З якою метою вони вживаються?
- 3.** Випиши іменник, вжитий у множині. Постав це слово у формі однини. Виділи закінчення.

- 141.** 1. Із поданих складів утвори і запиши слова. Чи змінюються ці іменники за числами?

бе ло се ші сі вість м

2. Спиши речення. Підкресли іменники, вжиті у множині.

Зорі — то віконця до неба.

Леся Українка

- 142.** Розгляньте таблиці відмінювання іменників у множині. Зверніть увагу, як змінюються іменники всіх трьох родів у родовому відмінку. Зробіть висновок. До яких правил правопису варто звертатися?

ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ У МНОЖИНІ

Відмінки	Питання, допоміжні слова	Жіночий рід			
		думи	пісні	кози	ночі
Н.	<i>хто? що?</i>	думи	пісні	кози	ночі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дум	пісень	кіз	ночей
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дума м	піс н я м	коза м	ноча м
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	думи	пісні	кіз	ночі
О.	<i>ким? чим?</i>	дума ми	піс н я ми	коза ми	ноча ми
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	у дума х	у піс н я х	на коза х	у но ч а х
Кл.	—	думи	пісні	кози	ночі

Відмінки	Питання, допоміжні слова	Чоловічий рід			
Н.	<i>хто? що?</i>	дуби	бійці	краї	дощі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	дубів	бійців	країв	дощів
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	дубам	бійцям	краям	дощам
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	дуби	бійців	краї	дощі
О.	<i>ким? чим?</i>	дубами	бійцями	краями	дощами
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на дубах	на бійцях	у краях	у дощах
Кл.	—	дуби	бійці	краї	дощі

Відмінки	Питання, допоміжні слова	Середній рід		
Н.	<i>хто? що?</i>	озера	поля	плечі
Р.	<i>кого? чого?</i> (немає)	озер	полів	плечей (пліч)
Д.	<i>кому? чому?</i> (даю)	озерам	полям	плечам
З.	<i>кого? що?</i> (бачу)	озера	поля	плечі
О.	<i>ким? чим?</i>	озерами	полями	плечами
М.	<i>на кому?</i> <i>на (у) чому?</i>	на озерах	на полях	на плечах
Кл.	—	озера	поля	плечі

У родовому відмінку множини іменники мають закінчення *-ів (-їв), -ей*, а більшість іменників жіночого роду і деякі іменники середнього роду — нульове закінчення.

143. 1. Прочитай текст.

ЧОМУ ЗАГИНУЛА ПЛАНЕТА ФАЕТОН?

Науковці припускають, що між Марсом і Юпітером пролягав шлях планети Фаетон. Але якщо ця планета існувала, то чому загинула?

Деякі вчені вбачають причину загибелі Фаетона в тому, що Марс і Юпітер, притягаючи планету кожен у свій бік, розірвали її. Можливо, вона зіткнулася з якимось небесним тілом. Існує навіть думка, що мешканці Фаетона, ведучи між собою жорстокі війни, застосовували дедалі страшнішу зброю, аж поки не підірвали свою планету. Хто знає?..

2. Чи було тобі відомо про планету Фаетон раніше? Якщо так, то поділися інформацією з однокласниками.

3. Випиши іменники, вжиті у множині. Визнач їх відмінки. Постав ці слова у формі родового відмінка. Виділи в них закінчення і поясни правопис.

144. 1. Розглянь малюнок і прочитай легенду. Як у ній пояснюється загибель Фаетона?

Сміливий хлопець Фаетон довго вмовляв свого батька, бога Сонця, дозволити йому проїхати небесним шляхом на сонячній колісниці. Нарешті батько здався на вперте прохання сина. І Фаетон, запрягши небесних коней, піднявся в небо.

Спочатку він упевнено правив упряжкою. Та ось вогняна колісниця вимчала на небесний простір. Зловісні чудовиська оточили необачного юнака.

Затремтіли руки Фаетона, що й так через силу тримав віжки... Коні понеслись і розстрожили колісницю вщент.

Так загинув на небесному шляху син бога Сонця і земної жінки — Фаетон.

2. Яка віковічна мрія людей знайшла відображення у творі? Кого нагадує тобі сміливець Фаетон?

3. Випиши з тексту іменники, вжиті у множині. Виділи в них закінчення і вкажи відмінок.

Село! І серце одпочине

Тарас Шевченко

- 145.** 1. Розглянь репродукцію картини відомого українського художника і прочитай поетичні рядки. Які почуття вони пробуджують?

Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні —
неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.

Цвітуть **сади**, біліють хати,
а на горі стоять палати,
неначе диво. А кругом
широколистії **тополі**,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.

Тарас Шевченко

Сергій Васильківський. «Полтавщина»

2. Виконай завдання на вибір.

- Випиши з вірша іменники, вжиті у множині. Постав їх у формі родового відмінка.
- Провідміняй виділені у вірші іменники, познач закінчення. За потреби користуйся таблицями на с. 72–73.

146. Запиши подані слова у формі множини.

домина річка поле ліс

147. 1. Поставте подані нижче іменники в родовому, давальному, орудному і місцевому відмінках, використовуючи за потреби прийменники: *для, біля, до, серед* (із Р. в.); *над, під, між, за* (з О. в.); *у, на, по* (з М. в.). Виділіть закінчення. Зробіть висновок.

1 група
ліси
водограї

2 група
верби
заметілі

3 група
озера
поля

2. Звірте свій висновок із правилом.

В орудному відмінку множини іменники мають закінчення *-ами (-ями)*, у місцевому — *-ах (-ях)*.

148. Прочитай текст. Запиши своє ставлення до прочитаного кількома реченнями.

Тарас Шевченко мріяв, щоб у селах у веселих і люди були веселі. Чи здійснилася його мрія? Чи відомо тобі, які страшні лихоліття пережило наше село, особливо голодомор 1932–1933 років? У селян тоді одібрали весь хліб, кинувши в руки голодної смерті і дітей, і старих. Мало хто вижив.

Чи можна це забути і простити?..

149. Розкажи, чим живе сучасне село. Запиши відповіді на запитання, вживаючи іменники у формі множини в потрібних відмінках. Виділи закінчення.

1) Що вирощують селяни на полях, городах, у садах? 2) Яких свійських тварин розводять? 3) Яку роботу виконують на луках? 4) Яку рибу розводять у ставках?

- 150.** 1. Прочитай і спиши текст. Підкресли іменники, вжиті у формі множини. Визнач їх відмінки.

Сім'я Василькевичів не могла натішитися своїм городом: усе там зеленіло, цвіло, дозрівало на чистих рівненьких рядочках. Червоніли ранні помідори, рум'янилися ягідки порічок, визирали з-під листя повнощокі полуниці. Вилискували на сонечку молоді гарбузи, ховалися в кучерявих листках огірочки. Під обгорнутими землею кущами причаїлася молода картопля.

За Ніною Василькевич

- QR** 2. Дізнайся з інтернет-джерел, які галузі сільського господарства розвинені у твоєму рідному краї.

Завдання і запитання для повторення

1. Яку частину мови називають іменником?
2. Як змінюються іменники?
3. Провідмінняй слова *рід, пісня, сонце*. Проаналізуй відмінкові закінчення іменників.
4. Як розрізнити форми родового і знахідного відмінків іменників — назв істот?
5. Як перевірити написання закінчень іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини?
6. Які закінчення мають іменники в місцевому відмінку множини?
7. Спиши речення. Підкресли іменники. Визнач їх рід, число і відмінок.

Калина й Україна — нероздільні. Калина полюбила українську землю, а народ шанує рослину за пишну вроду, цілющі властивості.

- QR** 8. Виконай завдання, подані в електронному додатку.

Слово повідомляє, впливає, допомагає

1. Прочитай текст. Визнач його тип. Усно добери заголовок.

З глибини віків людське слово таїло в собі щось магічне. Вчені стверджують, що настрої людини залежить од повсякденного вітання. Доброго ранку! Добрий день! Ці слова, сказані спокійним голосом, є чарівними. Вони створюють гарний настрій, налаштовують на успіх у роботі. Пам'ятаймо про це!

2. Прочитай прислів'я та приказки. Як ти розумієш їх зміст?

- Хто говорить — той сіє; хто слухає — збирає.
- Не пройми списом, пройми язиком.
- Язик до Києва доведе.
- У чужій бесіді будь-хто розуму купить.
- Слово — не горобець, випустиш — не впіймаєш.
- Слово сильніше списа ранить.
- З добрим словом і чорний крайчик солодко пахне.
- Добре слово людині, що дощ у посуху.

Поділи прислів'я та приказки на вказані нижче групи і запиши.

Слово повідомляє.

Слово збагачує.

Слово впливає.

Слово допомагає.

Слово заспокоює.

- 3.** Запиши слова, які ти використовуєш, коли
- когось заспокоюєш;
  - бачиш, що твої друзі добре, уміло, дружно виконують якусь роботу;
  - тобі доводиться просити когось про допомогу чи послугу.
- 4.** Розглянь малюнок. Розкажи, що на ньому зображено. Поміркуй і дай відповіді на запитання.

- а) Як ти оцінюєш вчинок хлопчика?
б) Що сказали діти хлопчикові?
в) Як їхні слова вплинули на нього?
- 5.** За малюнком напиши оповідання на тему «Я більше не буду».
- 6.** Перевір написане.
- 7.** Виконай роботу над помилками.

Вчимося складати речення за малюнками

- 1.** Склади загадки із «розсипаних» слів і відгадай їх. Слова-відгадки запиши.
- дівиця, у, сидить, темниці, темній;
  - червоних, у, чобітках, грядках, на, півень, стоїть;
  - продовгастий, сховався, листком, з хвостом, під.

- 2.** Розглянь зображені об'єкти. Склади і запиши речення про кожен із них.

- 3.** Прочитай уривок із повісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». Що описує автор? Випиши назви овочів і фруктів.

До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти з сіней та подивитися навколо — геть-чисто все зелене та буйне. А сад було як зацвіте весною! А що робилось на початку літа — огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, кропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати.

- 4.** опиши город восени за поданим початком та словами для довідки.

Надійшла осінь. Який урочистий бабусин город у своєму осінньому вбранні!

Слова для довідки: сивий часник, закрутив вуса, зеленіє кріп і цибуля, пишні шати огірків, рядочки моркви, червоніють бокасті помідори, ніжно шепочуть, зелені, жовті та червоні перці, дрімають поважні гарбузи, під теплим промінням.

- 5.** Перевір написане.
6. Виконай роботу над помилками.

Вчимося добирати слова на задану тему

1. Прочитай і відгадай загадку. Назви слова, які допомогли її відгадати. Запиши слово-відгадку.

Хто наткав полотна
аж від лісу до вікна?
І сміється, задається:
— Ось так ширина!

Платон Воронько

2. Прочитай текст. Визнач його тему і мету. Назви слова, що допомагають тобі уявити картину першої пороші.

Підморозило. Звечора густі, сірі хмари потемніли і важкими брилами нависли над землею. Мабуть, буде сніг.

Присмерком починають спускатися на землю перші волохаті сніжинки. Спочатку небагато, а потім більше і більше пурхає їх у морозному повітрі, безшумно сідає на зелені мохи, почорніле листя, кудлаті гілки ялин. Пухнаста ковдра стелиться по землі. А на ранок навкруги чисто, біло. Ліс сяє кришталем. Все навколо прибрано в біле мереживо і сріблястий бісер. Перша пороша...

Мороз приємно пощипує щоки. Ледь-ледь риплять сніжинки під ногами. Легко дихається цього чудового ранку.

Володимир Пархоменко

3. Прочитай вірш. Як автор називає снігурів? Випиши ці слова.

СНІГУРИ

Звідкись гості налетіли
стоголосим табуном
і розсипалися в полі
над розсипчастим зерном.
Заспівали, задзвеніли,
мов заграли кобзарі...
Де взялась весела згряя,
жарогруді снігурі...

Олександр Олесь

4. Прочитай подані слова та словосполучення. Про кого можна скласти розповідь за цими словами і словосполученнями?

Чорна шапочка, червоний фартушок, біла грудочка, лапки, гарний дзьобик, кущ горобини, ягідки калини, білосніжне, стрімко, пір'я, далеко, яскраве вбрання, годівниця, дорогі гості.

Запиши свою розповідь.

5. Перевір написане.
6. Виконай роботу над помилками.
7. В Юлі мама — кухар. В Олі — лікар. Запиши слова, які ти вибереш, щоб розповісти про роботу
- а) Юлиної мами;
  - б) Олиної мами.

Які слова можна використати в обох розповідях? Запиши.

8. Склади і запиши словничок на тему «Моя мама».

Говоримо — чуємо. Читаємо — пишемо. Складання оповідання за поданою темою

1. Розглянь малюнки. Скажи, у яких випадках використовується усне мовлення, а в яких — писемне. Поясни, чому.

2. Прочитай. Поміркуй і дай відповіді на запитання.

а) У класі підводять підсумки конкурсу на кращий твір. Що доречніше зробити: розповісти про зміст найцікавіших робіт чи прочитати їх уголос?

б) Тобі дали опис правил цікавої гри, в якій беруть участь двоє гравців. Ти хочеш пояснити правила своїй молодшій сестрі, щоб пограти з нею. Як ти це робитимеш: прочитаєш записані правила чи перекажеш їх, демонструючи окремі фрагменти?

3. Прочитай обидва тексти і порівняй їх.

ЖУРАВЛІ ЛЕТЯТЬ

Журавлі летять, курличуть,
шлють останнє «прощавай»,
літечко з собою кличуть,
забирають в теплий край.

Ой, як жалко мені літа
і журавликів моїх!

Та не буду я тужити,
бо весною стріну їх.

Марія Познанська

ЖУРАВЛИК

Восени хлоп'ята знайшли в кущах журавля. А в журавля було поранене крило. Хлоп'ята принесли журавлика в село. І вони довго лікували хворого журавлика. І журавель видужав.

Виправ помилки у тексті «Журавлик». Виправлений текст запиши.

4. Склади і запиши оповідання на тему «Як відлітають пташки».
5. Перевір написане.
6. Виконай роботу над помилками.

Будуємо текст

1. Прочитай оповідання. Визнач його будову. Визнач перше речення кожної частини.

ПРОЛІТАЮТЬ ЛЕБЕДІ

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче розпатланих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Говорять, що так співають лебедині крила.

Я придивляюся до їхнього маляння, прислухаюся до їхнього співу. Мені теж хочеться полетіти за лебедями. Тому й підіймаю руки, наче крила. І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають мене.

Я стаю ніби меншим. Навколо більшає, росте і міниться увесь світ. Він тріпоче в моїх очах і віддаляє та віддаляє лебедів.

За Михайлом Стельмахом

2. Збери «розсипаний» текст (прочитай абзаци у такому порядку, щоб вийшла зв'язна розповідь). Добери і запиши заголовок.
  - Приніс мені один мій знайомий перепела з перебитим крилом. Крило загоїлося, але літати перепел не міг.
  - Проходять люди повз наш будинок і все шукають очима, де це перепел співає. За такий гучний голос і назвали його Крикуном.
  - Влаштував я його у великій клітці, яку поставив на своєму балконі.
3. Запиши з пам'яті кілька кінцівок, які найчастіше зустрічаються у казках.
4. Запиши кілька зачинів на тему «Мій вихідний день».
5. Прочитай план. Обдумай зміст кожної частини і напиши твір про свій вихідний день.

ПЛАН	ЗАВДАННЯ
1. Де ти відпочивав/відпочивала у неділю? Які відбулися події?	Додай один опис (погоди, природи, місця дії).
2. Що в події було найцікавішим і хто ще брав участь?	Склади одне-два питальні (окличні) речення.
3. Чим усе закінчилося?	Передай своє ставлення до того, що відбулося.

6. Перевір написане.
7. Виконай роботу над помилками.

Думаємо, замінюємо, пишемо

1. Вибери вислів, який найвлучніше виражає думку, що мовлення людини повинно бути точним. Поясни його зміст.

- Багато говорено, але мало сказано.
- Розказав, як розмазав.
- Коротко і ясно, тому і прекрасно.

2. Прочитай діалог учителя та учня. Поясни, які помилки допустив учень, та виправ їх.

Учитель: Яке речення ти склав зі словом *сосна*?

Учень: Сосна садинокостояла в густомусосновому лісі.

Учитель: Який спосіб життя ведуть *сичі*?

Учень: Сичі ведуть темний спосіб життя.

Відредаговані речення запиши.

3. Прочитай текст і визнач його тип. Знайди у тексті опис.

НАБЛИЖЕННЯ ОСЕНІ

Швидко наближається осінь. Листя дерев змінює свій зелений колір на червоний, бурий, жовтий, брунатний.

У лісах багато грибів: підосичників, маслюків, опеньків. Дозріли ароматні ягоди: ожина, брусниця, калина. Городи багаті на врожай овочів і фруктів.

Птахи збираються летіти у вирій. Білки запасуються горіхами, шишками, жолудями. Їжачки утеплюють свої домівки.

Вся природа затихає, адже попереду зима.

Запиши відповіді на запитання.

- а) Яка пора року настала?
- б) Чому білки в тривозі?
- в) Куди і чому вони помандрували?
- г) У якому лісі опинилися звірята?

- 4.** Прочитай текст-опис. Заміни прикметники на протилежні за значенням так, щоб літня картина природи змінилася на осінню (зимову). Запиши утворений текст.

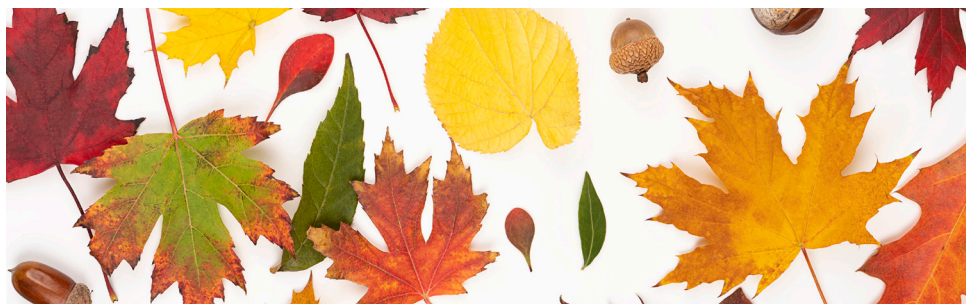
Гаряче сонце сховалося за горизонтом. Стемніло. Від легенького вітру захиталися гілки дерев. Незабаром на синьому небі з'явився блискучий місяць. Замерехтіли яскраві зірки. Настала ясна літня ніч.

- 5.** Перевір написане.
- 6.** Виконай роботу над помилками.

Говоримо красиво

- 1.** Прочитай текст. Вдумайся у зміст виділених слів. Що вони означають? Випиши їх.

Осінь — особлива пора року. Природа дивним чином перевтілюється. Гілки дерев заливає *багряними, золотими, червоними* відливами. Найдивовижніше листя у клена та липи. Воно фарбується відразу у кілька кольорів і відтінків. Прожилки листячка можуть бути *зеленими*, саме листячко *жовтим*, а краї — *багряними*.

- 2.** Розглянь картину і підготуйся дати відповіді на запитання, доповнивши словник.

*Коган-Шац Матвій.
«Золота осінь на Дніпрі»*

Питання	Словник
1. Яку осінь зображено на картині?	Казкова, чарівна, золота, барвиста...
2. Яка стоїть погода?	Тиха, суха, тепла...
3. Яке небо?	Синє, блакитне, ласкаве...
4. У які шати одяглися дерева, кущі?	Різнобарвні, золотисті, святкові...
5. Яка вода в річці?	Холодна, чиста, прозора...
6. Який настрій викликає картина?	Бадьорий, сумний, піднесений...

- 3.** Добери і запиши близькі за значенням слова до дієслова *намалював*.
- 4.** Які порівняння можна взяти в описі картини? Доповни ряд.
Хмарки, мов білі вітрила; сонечко, наче веселе маля, привітно всміхається; берізки вбрались, мов дівчата...
- 5.** Напиши твір-опис за картиною «Осінь».
- 6.** Перевір написане.
- 7.** Виконай роботу над помилками.

Про одне і те саме по-різному

1. Прочитай тексти. Визнач, де художній, а де — науково-популярний опис. Чому ти так вважаєш?

I. Кульбаба — багаторічна трав'яниста рослина. Стебло у неї безлисте, світлого кольору, подібне до соломини, всередині порожнисте. На його верхівці одна велика квітка, схожа на кошик. Вона жовта. Ввечері її пелюстки згортаються, а вранці розкриваються. Листочки у цієї рослини видовжені, зубчасті. Вони ростуть від самого кореня.

II. Я бачив чудову квітку! Стебельце у неї високе, схоже на соломину. На верхівці квіточка, мов маленьке сонечко. І в цього сонечка безліч золотих пелюсток, ніби промінчиків. А листочки цієї квітки великі, зубчасті, казкові. Вони ніби оберігають рослину від небезпеки. Дуже гарна квітка!

Що спільного в обох текстах? У якому тексті автор називає тільки ознаки квітки, а в якому — ділиться враженнями про цю рослину? З яких частин складається кожен текст? Познач їх відповідними літерами (З — зачин, О — основна частина, К — кінцівка).

2. Прочитай вирази: *зелені кіски; гілки, наче руки; задивляється уводу на свою вроду; тихесенько розмовляють; низенько схилилися; то плаче, то сміється; шепочуть, зажурилась*. У якому тексті ти їх можеш використати? Склади і запиши художній опис верби.

3. Визнач, про яке дерево так говорять: *розлогий, могутній, дужий, цар дерев, тварини залюбки ласують його плодами, останній скидає листя*. Підкресли слова, які можна використати для наукового опису. Склади і запиши науковий опис дуба.
4. Прочитай текст. Відшукай слова, які описують снігурів.

ЧЕРВОНОГРУДІ КРАСЕНІ

Стояла зима, все навколо було вкрите снігом. Раптом на горобині засяяли яскраві червоні квіти. Та це ж снігурі! Вони мають рожево-червоні грудки. Головки густого чорного кольору. На спинках в них начебто були накинуті сірі фраки.

Снігурі — справжні зимові красунчики!

5. На основі художнього тексту про снігуря склади і запиши науковий опис шишкаря.
6. Перевір написане.
7. Виконай роботу над помилками.

Вчимося розрізняти види текстів

1. Прочитай тексти. Визнач тип кожного тексту та вибери потрібне запитання (*чому? який? що відбулося?*).

ВЕРБОВІ КОТИКИ

Кроків за кілька від сухої коси визирає з води вербовий кущик. Невеличкий такий, а на ньому — котики. Пухнасті, жовтаво-зелені. Ніби табунець гусеняток примостився спочити на тонких галузках. І такі вони лагідні та безпомічні!

ЇЖАЧОК ПРОКИНУВСЯ

Цілу зиму спав їжачок у лісі під купою хмизу. Настала весна. Весняне сонечко пригріло землю.

Виліз їжачок зі свого зимового лігва і почав чиститися. Він потерся об куці та гілочки. Потім облизав себе язичком. Подивився їжачок навкруги, струснувся і побіг на полювання.

НАЙДОРОЖЧЕ СЛОВО

Одне з найдорожчих для нас слів — слово «мир». Нам потрібен мир, щоб будувати нові міста, щоб вирощувати золоті ниви пшениці, запускати у космос міжзоряні кораблі.

- 2.** Розглянь малюнок. Прочитай зачини трьох текстів. Усно склади продовження кожного.

- а) Пливе по морю човник. Раптом почався шторм.
- б) Пливе по морю човник. Зроблений він зі старого капелюха.
- в) Пливе по морю човник. А чому це звірятам у ньому так весело?
- 3.** Запиши один із текстів (на вибір). Добери заголовок.

Складаємо казку за серією малюнків і планом

1. Розглянь малюнки і дай відповіді на запитання.

- а) Через що зчинили гамір заєць, їжак і ворона? Чому так невдоволено скривився заєць? Чому обурився їжак? З якими словами підлетіла ворона? Який заголовок можна дібрати до першого малюнка?
- б) Хто надійшов на крик і гамір? Про що попросили Михайла Івановича заєць, їжак і ворона?
- в) Чому заєць і ворона схвально зааплодували? З якими словами звернувся їжак до лісового господаря, простягаючи йому четвертинку яблука?
- г) Які заголовки підійдуть до другого і третього малюнків?

- 2.** За поданим планом, малюнками та словником склади і запиши казку. Добери і запиши заголовок.

План	Словник
1. Це моє яблуко!	Обурено закричав на весь ліс; невдоволено скривився; куди тягнеш; я знайшов; сердито затупотів; даремно сперечається; я зірвала.
2. Розсуди нас, Михайле Івановичу!	Надійшов на крик і гамір; почав розпитувати; усі праві; кожен має одержати яблуко; подумав-подумав; почухав за вухом; треба поділити на рівні частини.
3. Спасибі тобі за науку, лісовий господарю!	Аж зааплодували з радості; простягнув четвертинку ведмедю; розсудив справедливо; нікого не скривдив; усіх помирив; розуму навчив.

Відгадки до загадок

18. Гриби. **24.** Річка. **96.** Сіль. **102.** Риба.

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

§ 1. Мова в житті народу.....	4
-------------------------------	---

ТЕКСТ

§ 2. Заголовок. Найважливіші в тексті слова	7
§ 3. Тема і основна думка тексту	9
§ 4. Будова тексту.....	11
§ 5. Про одне і те ж по-різному.....	15

РЕЧЕННЯ

§ 6. Види речень	20
§ 7. Головні та другорядні члени речення. Зв'язок слів у реченні.....	23
§ 8. Головні та другорядні однорідні члени речення	25
§ 9. Поєднання однорідних членів речення сполучниками	28

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЧАСТИНИ МОВИ

§ 10. Частина мови	34
--------------------------	----

ІМЕННИК

§ 11. Повторення вивченого про іменник.....	37
§ 12. Відмінювання іменників	39
§ 13. Розрізнення відмінків іменників.....	46
§ 14. Чергування звуків [i] з [o], [e] в іменниках жіночого і чоловічого роду	53
§ 15. Зміна приголосних в іменниках перед закінченням -і	55
§ 16. Правопис закінчень іменників жіночого та чоловічого роду на -а (-я) в родовому відмінку однини.....	58
§ 17. Правопис закінчень іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини	60
§ 18. Правопис закінчень іменників чоловічого і жіночого роду в орудному відмінку однини	62
§ 19. Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням у початковій формі в орудному відмінку однини	67
§ 20. Паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному і місцевому відмінках однини	69
§ 21. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині.....	71

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ

Слово повідомляє, впливає, допомагає	79
Вчимося складати речення за малюнками	80
Вчимося добирати слова на задану тему.....	82
Говоримо — чуємо. Читаємо — пишемо. Складання оповідання за поданою темою	84
Будуємо текст	85
Думаємо, замінюємо, пишемо	86
Говоримо красиво	88
Про одне і те саме по-різному	90
Вчимося розрізняти види текстів	91
Складаємо казку за серією малюнків і планом.....	93

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ВАРЗАЦЬКА Лариса Олександрівна
ЗРОЛЬ Галина Євгенівна
ШИЛЬЦОВА Любов Михайлівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 4 класу
закладів загальної середньої освіти

Частина 1

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *Богдан Будний*
Редакторки *Ірина Чорненька, Наталія Шост*
Художник *Ігор Козій*
Обкладинка *Ростислава Крамара*
Художній редактор *Ростислав Крамар*
Технічна редакторка *Неля Домарецька*
Комп'ютерна верстка *Зоряни Сидор*

Підписано до друку ____ 2025. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Pragmatica. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 7,80.
Умовн. фарбо-відб. 31,20. Обл.-вид. арк. 3,88. Тираж __ пр.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4221 від 07.12.2011 р.
Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002